Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 21 МАРТ, 1989 ШУ. ★ № 34 (7692). ★ Мах 3 кеп.

Москва тахан

Кремлевски набережне

ХIАНЗАРЧА ХЬАЛАШКАРЧА КПСС АГРАРНИ ПОЛИТИКАХ

1989 шера 15 марта КПСС ЦК Пленуме КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яь доклад

Новкъостий! ЦК укх Пленумаца вай обществас дуккха хIама дувз. Из чакхъяьккхача ахархочох лаьттал да хулга юхаметтаоттадергдола, кхачан проблема тешшаме кхоачашъергйола аграрни политика кийчъе а халкъа хьалхашка оттае а декхарийла я Пленум. Дош цу тайпара оттаделга хьалхадоаккх мехка хьахиннача реальни хьало, перестройка юкъарча декхараша.

Вайна эш юрт дегIайоалаеча радикальни, — политически, экономически, социальни, культурни — хувцамаш делга, вай общества вахара керттерча сфере хьаIайна проблемаш эгтара лоацагIча хана къоастаелга Iалашдергдола аграрни политика, цо юртарча къахьегамхой инициатива хьаслларгья.

I.

Аграрни политиках вай дувцача хана, вайна дагалатт городан юртан юкъерча гIулакхий а, хIаьта ишта юрта шийна а бе-бе идеяш, делерхIараш, средстваш а методаш а хьакхоллар, регулировани яр, долче, керттердар — хьалхарча аргIан кхачан дош къоастадар.

Шоай юкъмоттиге сага тайп-тайпара хьашташ кхоачашделга, цун къахьегама а социальни а хьинар хьагучадоаккхилга латтача хана, хIанз чакхйоахача политически экономически реформаех дIакъоастаде йиш йолаш дац аграрни эргалонаш елга. Вай общества вахар революционни кердадаккхарца, демократизаци ярца, боахам лелабара керда идеологи хиларца мара хьакхолла йиш яц вай экономика лакха эффективность йола аграрни сектор. Цу тайпара, юрта кардинальни хувцамаш дар мехка экономически а социальни а прогресс яра хиланза дардоаца хьал да.

Кхыча дешаща аьлча, вай ханара аграрни политика — из дац готтига специфика йола, ведомственно-отраслевой хIама. Ай мичара, тахан вай политически наькъа керттера лостам, революционни перестройках дIакъаста йиш йоаца дакъа да из.

Бухсоццача кхьачача вай ханара аграрни политика кийчъелга бIарчча хьанйцача социализмах а цун социально-экономически перспективех а хетараш кердача бесса хьадарах дIакъоастаде йиш йолаш дац.

Ховш ма хиллара, Пленуме кийчо елга дIадоладаь дукха ха я. Аграрни проблемаш шерра а масс-оагIорахьара а йийцай парте, Iилманхоша, специалисташа. Сенна дувцаргда цох, новкъостий, — уж геттара лоархIаме дешаш дийцад берригача мехко.

Вайна массанена Iалаьмате чIоагIа эшача цу дискуссега алхха теркам тIабахийта хьийжа ца Iеш, Политбюрос мамогга хьаллоацар из, вай къоастае езача чоалханеча проблемашта ма хулла кIоаргагIа дух тIа довлара гIулакх творчески, корта болаш леладара эша хьал хьакхолла а гIерташ. Анализ яьй Iалаьмате йоккхача материала, хIаьта цо чулоацар бе-бе уйлаш, предложенеш, дича бакъахьа хетараш — цхьайолча хана уж шоайла геттара эргаш хулар.

Сона хетачох, укх Пленуме ю доклади доагI-доагIача документий, уж шуга ма дий, проекташи — уж ерригача парте, дерригача халкъо дийцачун шоай тайпара итогаш я аьлча нийса хургда.

Общества тIа-тIа доккхагIа хулача дIадехарашка хьежжа йолча, йIаьххача хана лаьрхIача Iилман ларда тIарча аграрни политикага довлара теоретически, политически, практически дешашка ЦК укх Пленуме кIоаргга а корта болаш а хьажарга дог доахаш да вай.

Вайна массанена дагадоагIа XIX Ерригсоюзни партийни конференце делегаташа мел мисел бала кхоачаш дийцар мохк кхачан продукташца Iалашбеча эттача хьалах. Цу хана общества вахаре эгтара чIоагIагIа йоакхо е еза хIама да аьлар вай цу проблемах. Геттара чIоагIа уйла тIаяхийта дийцар цу хьакъехьа дукха ха йоаццаш хиннача отчетно-хоржамий партийни собранешкеи конференцешкеи. Уж дешаш хIанз а — хоржамий кампани чакхйоаккхача хана — ира увттаду къахьегамхоша.

Бакъдар сенах латт аьлча, из латт вайна юрта боахама продукци ца тоъаш хиларах. Доазол дехьара дукха ялат, дулх, сом, баьцадаараш, шекар, генарий даьтта, кхыйола продукташ ийе езаш я пачхьалкхе. Къахьегама овсарленга а, кхашкара чубахьача хьувкъамга а, хьайбай продуктивностага а, кхачан продукташ бе-бе хиларгеи цар дикалгеи диллача доккхийча а зIамигача а дегIадаьхкача мехкел, хьалхагIа санна тIехьадусаш да вай.

Кхачан продуктай дефицито хьахулийт социальни кхоххам, бехкаш даьха ца Iеш, нах раьза ца хилар. Кхачанца Iалашо еча цу тайпара хьал дола дуккха шераш да.

Хьалха вай уж дешаш зийна дац е уж къоастаде гIийртадац, аьнна, ала йиш яц. Аз-м ишта а аргдар: хьалкъа боахаме цхьа цаI проблема яц аграрничул дукхагIа Центральни Комитето а правительствос а йоакхо яь.

Укх тIеххьарча ткъаь шера аграрни секторага дукха ресурсаш кхьчай — капитальни вложенеш а, техника а, минеральни удобренеш а. Лаьтташта мелиораци яра йоккха программа кхоачашъяьй. Цхьабакъда, чакхдаьхача гIулакхаша вайна хийттача тайпара пайда хьабаланзар.

Кхачан дош овлангара денз къоастаде хIанз а вIаштIехьа даьннадац вай. Из дуденнадац иззал геттара йоккхий таронаш йолча мехка!

Вай керттера къаман ганз — лаьтта лорадара а цох дикагIча тайпара пайда эцара а гIулакхаш геттара во латт вайцига. Укх тIеххьарча 25 шера доадаьд оахаш хинна 22 миллион гектар лаьтта, цох 12 миллион гектар дIаденнад промышленни гIишлошъяра а наькъаш дахкара а, хIаьта 6 миллион гектар хIамаш дIа а ца ювш, кIотаргаш тIаьхьна улл. Цунца цхьана Iалаьмате дукха рузкъа дIадахийтад керда лаьтташ карадерзадара.

ДукхагIйолча регионашка кIезиглу лаьтто хьалур. Хий дехка кхо миллион гектарал совгIа дола лаьтта — хIара паччахьалкхене «дошо фонд» лоархIар — доал ца дарах вIалла хIама дIаювш дац. Цунна IотIатоха деза, гидростанцеш хьалъяра уйла ца еш проекташ увттаярах укх тIеххьарча ткъаь шера 10 миллион гектар хина йистерча лаьттаех а даьгIенех а мохк балар.

ЧIоаггIа саготдайташ хIама да Iалаьмате дукха юртбоахама продукци йовш хилар. Боахама лерттIа доал ца даро юрта йоаккхачох 20, хIаьта цхьайолча продуктех 30 — 40 процент йоаю.

Социальни а культурни а даькъе дегIаярга диллача городал наьха санна тIехьаюс юрт. Дика наькъаш ца хилар — ерригача регионий проблема, хIаьта Нечерноземьена — геттара боккха бала ба из. Кхы вогIа хила йиш йоацаш да юрт вай ханарча вахара аьттув болча фусамашца, коммунальни гIулакхаш дарца, школашца, медицински а культурни а учрежденешца Iалашъяр. Дуккха моттигаш хул хIара денна хIана дац, аьнна, нийслу дешаш къоастадара духьа — лора новкъостал, лоадам боаца бытовой гIулакхаш нийшача, чоалхазне товараш эца дезаш хилча — саг итташ, хьаштдале, бIаьш километраш гаьна ваха везаш.

Дувцар кIомде гIортаргвац со, хIаьта а аргда, лаьтта, юрташ юта а юташ, нах дIаухача дIакхьачад дукхача регионашкара хьал. Цхьайолча областашка юрташка бахача наьха миграци критически боарамга дIакхьачай.

Долче, фуд хиннар? Чакх мел доахача гIулакхаша, хIаьта царна юкъе дар цIенхаштта дараш а, вай догдоаха пайда хIана беннабац, юрта эшаш дола хувцамаш делга Iалаш хIана даьдац? Из да жоп даланза дардоаца керттера хаттар. Вай дух тIа довла деза, вай юрта хIанз эттача геттара ирача хьала, мохк кхачанца Iалашбеча нийсденначун овлаш малагIаш да ха деза, из дош къоастадара наькъаш лаха деза вай.

Из деча хана пайдане хургда историга хьежача, вай общество дегIайоалаяра бе-беча этапашка аграрни политика мишта лелаяьй хьежача, вай балха урокаш нийцача.

II.

Вай парте политике массаза керттера моттиг дIалоацаш хиннад ахархой дош — революце теорега диллача а керда общество хьаяра декхарашка диллача а.

Парте кийчъьача аграрни политико, юрта большевикаша Iалаьмате дукха практически болх бао Iалащдир 1917 шера октябре ахархой революцегахьа балар, болхлой классагахьа балар. Цу политикагара хьадоагIар да Советски Iаьдала эгтара хьалхарчарех дола декрет — лаьттах дола Декрет, цо къахьегача ахархой позице тIара къоастадора лаьттан дош.

Кхыметтел граждански тIема халача шерашка, цун эгтара критически хана парте ший теркама кIалхардалийтацар юртарча гIулакхий хьал, болхлой класса ахархошцарча союза проблема.

Духхьал из союз лораяра хьашташа, революцена карагIдаьнарий хьашташа хьалхадаьккхар кердача экономически политикага довлар.

Нэпа шерацка хиннача аграрни политика чулоацар: продразверстка продналогаца хувцилга, ахархой боахамашнара продукци дIаяккхара хьадда боарамаш а оттадеш; паргIатта торговли лелаелга, кооперативни болам шерра боарждабелга; лаьтташта аренда яра паргIато лулга а белггаларча боарамашка болх бе нах увттабелга а; маьхий, налогий, кредита новкъосталца боахама гIулакхашта паччахьалкхено регулировани елга; контрактаце система дегIайоалаелга, городан юртан юкъе эквивалентни хувцам бар доаккхаш-доаккхаш вIаштIехьдоаккхилга; халкъа вахара хьал тоадара а мехка индустриализаци яра а хиланза дардоаца хIама хиларах тарра, хьалхарча даькъе юрта боахам меттаоттабелга а дегIабоалабелга а.

Революционни процесса объективни леламгара логически хьайоагIаш яр керда экономически политика, «цIенхаштта а йIаьххача хана а» лаьрхIа яр из, лохерчар инициативагIа когтIортилга еш яр, демократе, хозрасчета, кооперацие бе-беча формай ларда тIа латтар. Ахархоша аттагIа а дикагIа а кхетабеш бола социализмага бода никъ бар из.

ХIаьта цох пайда хьабала дукха а ганзар. 1925 шера дуккхача хьокхамашка диллача меттаоттабир хьалхара дунен тIом хилалехьа хинна производства боарам. 1927 шера мехка яр итташ эзараш юртбоахама товариществаши, кооперативаши, цу даькъе 6,3 эзар ТОЗ, 8,5 эзар артели коммунеи.

Ахархой вIашагIбеттало ра потребительски обществашка. Продукци йоаккхача ахархочоаи из нйеча городе вахачоаи торговлен даькъе лоархIаме юкъелаттар хилар потребкооперацех. 1926 — 1927 шерашка потребительски кооперацие гIолла чакхъялар ерригача рознични товарооборотал ахане совгIа яр, цунга кхоачар нйцача ялата, дулха, фуний, льноволокна, продукце дуккхача кхыча тайпай доккхагIа дола дакъа.

20-ча шерий шоллагIча ах даькъе нонагIо дегIаера контрактаци — ахархой боахамашца паччахьалкхен а кооперативни а организацеша еча договорий система, цунна чудоагIар производства средстваш телара а агротехнически новкъостал дара а хьакъехьара декхараш тIанйделга. Экономически гIулакхаш леладелга дегIадоаладеча баькхха боккха гIа бар из. ХIана аьлча доазув оттадора рыночни кегара, юртбоахама продукташ яхара, чакхъяхара, уж маьхалъяхара планови воздействи яра механизма белгалонаш хьайора.

БIарчча хьанйцача керда экономически политика чакхъяккхаро тешал дора боахам лелабара даькъе В. И. Ленина оттаяь принципаш а методаш а, кооперацена, «социализма боахам лард хиларах тарра», ахархошца товараш хувцара цо бань мах нийса хилара.

Цхьабакъда, 20-ча шерий шоллагIча ах даькъе кхьачача кердача экономически политикана духьала нийсъелар цхьайола халонаши вIашдухьаленаши, уж хьахилар халкъа боахаме чоалхане хьал хиларах. Хайра низ боацача промышленноста магацар ахархошта ма эшша товараш лоаттаде. Из бахьанце юрта боахам дегIабоалабара тIа-тIа дукхагIа Iаткъар материально-технически база таронаш ледаро хилар. Цун хьалах дувц белггала аьлча, укх цифраша: 1928 шера бIаьсте дIадувча ялата 45 процент гаргга дар марсашцеи мангалащцеи чуийцар, 40 процентал дукхагIдар зIанарашцеи гударгашцеи аьрдар.

Цу тайпара материально-технически база хиларо рыночни отношенешта ю воздействи мелъе, йолайир, юрта боахама продукци якхара темпаш лаьгIъелар. Цунца цхьана, индустриализаци яра йоккхий планаш кхоачашъяро тIа-тIа дукхагIа дIаехар материальни, къахьегама, финансоги ресурсаш. Городашка баха нах шера 4 процент гаргга тIакхетар. Къахьегамхой ахчан доходаш, хIамаш ийяра цар таронаш сихха алсамъювлар. Городашка кхоачамхиллал яцар маьхк а кхйола продукташ а, Карточкаш юкъедоаладе дийзар.

Мехка хьахулаш латтар кризисни хьал. Шоай ерригача иралца эттар дIахо дегIаахара наькъех, индустриализаце кхелах, кхачан проблема къоастаярах дола дешаш. Наьстта ший тайпара политически белгало йолаш а, аз-м аргдар, чрезвычайни хьисап долаш дар уж.

Из дерригa овлангарча дешах — болхлой классеи ахархойи союзах долча дешах, ахархошца гIулакхаш леладарах хьокха ца луш дисанзар. Вай историе геттара бехктокхамеча цу юкъа мехка кулгалхой проблемаши вIашдухьаленаши экономически методашца къоастаяра, ленински принципий кIийлен тIа, хувцаденнача хьалашта адекватни йолча нэпа опытагIа — экономически политика наькъагIа а ца болхаш, цунна вIалла тара боацача наькъагIа бахар — нэп а товарно-ахчан отношенеш а дIаяхара, къахьегама материальни стимулий лоархIам лаьгIбара, социально-экономически декхараш кхоачашдеча командно - административни гIулакхаш юкъедоаладара наькъагIа бахар.

Ахархошта дукхьала Сталина а цунна уллуарча гIозаро а, ма дарра аьлча, чакхйоахар шоаш критика еш хинна «духхьашха социалистически накоплени» ярах йола Троцке-Преображенске концепци, юхадIалуш практически цхьаккха хIама а доацаш, юрта боахамера средстваш промышленносте дIа а хьежаеш. Боккъалдар аьлча, хьаллаьца а чакхйоахаш а яр юрта бахача хьал долча наха чрезвычайни налог тохара хьакъехьара Зиновьева-Каменева идея.

Цу тайпарча дерригача гIулакхашта хила а боагIаш, ахархой раьза ца хиларах ший тайпара йола саботаж лаьрхIар. ХIаьта цунца бакъдора репрессеш янза ярг ца хилар.

Бухсоццача кхаьчача гIулакх цу тайпара леладаро цIенхашттача стратегически гIалаташка кхоачадир, аграрно-ахархой дош къоастадара наькъех йолча марксистски уйлаш тIара а хетараш тIара а довлар хилийтар.

Укхаза дагадоххийта мегаргдар, марксизмана ларделлараша ахархой боахама экспроприаци яра идея вIалла тIаэцаш ца хиннилга, социалистически эргалонаш яра геттара реакционни а кхераме а лийрхIад цар из. 1894 шера Ф. Энгельса яздаьд: «...паччахьалкхен Iаьдал бе хилча вайна вIалла дага а дохаргдацар кагийча ахархошта низагIа экспроприаци е... Кагийча ахархошца леладеча гIулакхашка диллача вай декхар сечах латт аьлча, керттерча даькъе из латт частни производствах, цун доалахьенах новкъосташха яр хьаяр, низагIа а ца еш, масала новкъосталца, цу гIулакха общественни гIо дергхилар хьалха а доахаш... Цу даькъе, долче, ахархошца леладеча гIулакхашка диллача, геттара либеральни хила йиш йолаш да вай».

Кооперироовани яра, В. И. Ленина хийттачох, «бIарчча исторически зама эшаргья». Из теркал а деш, ахархой боахамашта социалистически эргалонаш яра укх тайпара керттера принципаш белгалйир В. И. Ленина, царех я шоай лоIаме хилар а сухал ца бар а, ахархой коллективни юртбоахама производствага боахача хана цхьанна тайпара бань а низ ца бар, ерригача общества хьашташца цхьана цар хьашташ а теркалдар, паччахьалкхен оагIорахьара материально-технически новкъостал а деш, кооперацие бе-беча формаех шерра пайда эцар. Цу кIийлен тIа хьахилар большевистски парте аграрни программа а политика а.

Ахархошца леладеча командно-административни гIулакхех дувцача хана, мукIарал де деза юрта боахама цIенъяь коллективизаци яра темпаш сихъяри низ бара методаш юкъеяхари. производства процессашта, хувцамаш дара а рузкъа дIа-юха денъяра а волюнтаристски хьисапе юкъегIертар эгтара нйрчагIа йола оагIонаш а хинна дIаэтта хилара.

Аграрни секторе юхадийнъелар «военни коммунизма» хана хинна экономически доацача тайпара низ тIалоаттабара методаш. Лаьттан да хила саг ловш хилар, хIаьта из ший хана законодательно дIачIоагIдаьдар лаьттах долча Декрето, частни доалахьенах юхедиса нийрча хIама да, аьнна, дIакхайкадир. Лаьттан тIа тайп-тайпара боахам лелабара способех практике цхьа форма хьайир. Колхозаш, совхозаш, къахьегамхой боахам лелабарта диллача шоай лоIаме хулга мегийташ дацар, уж поденщикий хьал тIа оттабир. Демократически институташ йохайир: дIаьяхар колхозцентри колхозсоюзаши кооперацие дуккха тайпаш: колхозашта, совхозашта, ахархошта доал де эттар шерра дIаьржа бюрократически аппарат.

Из бахьанце юрта боахама Iалаьмате доккха зе хилар. Наьха санна кIезигделар хьайбаш, юрта боахама продукташ йоахилга, телхар городаш Iалашъелга, кIезигделар юртаьшта дIакхоачашдар. 1932 — 1933 шерашка цу бахьанех а, хIаьта ишта йокъал оттарах а цхьайолча моттигашка кхыметтел моцал эттар. Товарно-ахчан хувцамаш делга, талхарца цхьана, цIенхаштта телхар бIарчча хьанйцача экономика болх. Коллективизаци елга дIадоладалехьа хиннача юртбоахама производства боарамал тIом хьалехьа шозза мара тIехдовла вIаштIехьдаланзар — 1937 шереи 1940 шереи.

Цу шерашкарча событей мах беча хана, вай декхарийла да наьха трагедех ала. Из латтар кулакаца къовсам лоаттабеча хана, ма дарра аьлча, дуккха а дукхагIа болча ахархошта-середнякашта, кхыметтел геттара къе хинарашта низ бань хиларах. Миллионаш ахархой шоай дезалашца цхьана лаьттах а баьхача моттигех а баьхар, къело кIалбитар, лагерашка чубоххарах ссылке бахийтарах байра.

Эгтара гIожагIча тайпара аграрни даькъера ленински наькъа тIара довларо социальни, экономически, нравственни хьисапе доккхий зенаш дир. Товараш дIа-юха хувцара а вIаши гIойле лехара а ларда тIа ахархошца леладаь гIулакхаш диктата отношенешца хувцаро аграрни политика алхха юхмаччахьа яьккха ца Iеш, мехка принципиально керда политически социальни хьал хьадарга кхоачадир. Промышленносте боахам лелабара волюнтаристски методашца цхьана бIарчча общества доал деча а хьайир административно-командни система.

Шоай тайпара чура а арахьара а фактораш хьахиннача цу хьаддача исторически хьале котдаьлар общество дегIаахара объективчи законаш теркал ца ду, керда общество хьаяра даькъе «военно-коммунистически» методашта дукхагIа тIакхувш дола низаш.

Социализм хьаяр чоалхане хIама дац, яхаш хьалхадоахар наха, из хьаяра дукха ха эшаргьяц, дукхагIа эше а, ши-кхо пятилетка мара, яхаш хабараш дувцар. Цу уйлашка хьежжа белгалбора индустриализаци елга сихдара, берига ахархой пролетарски хьисапа тIа боахилга геттара сихдара, зIамигтоварни юрта боахамах промышленни хьисаперча йоккхийча фабрикай ше къаьстта строй яра тIабербаь политически никъ.

Коллективизаци яра лаьца хинна никъ харцахьа хилара мукIарал а деш, са хIаьта а белгалдаккха безам ба, цу кIийлен тIа юрта социалистически эргалонаш янзэ ярг ца хилар харцахьа ларгIа йиш ца хилар, хIаьта ишта нийса хургдацар колхозни строй эффективни яц, аьнна, вывод яр а. А, коллективни боахам Iалаьмате йоккхий потенциальни таронаш йолаш ба, уж йизза хьа а еллалац, царех башха-дика беркат а далац экономически отношенеш нийса лелаеш хилча мара. Цунна дола тешал — вай мехкен социализма мехкашкен эзараш а эзараш а йолча хьалхалаттача боахамий опыт.

Цул тIехьагIарча шерашка вахаро дуккхаза хьалхадаьхар колхозийи совхозийи балха чIоагIа доазув увттадарах хьахинна тормозашетта фактораш дIаяхарах, аграрни сектора доал деча командни методаш лелаярах, ахархошца леладеча гIулакхашка ленински принципаш юхаметтаоттаярах дола дош. Бакъда, цу шерашка из къоастадаь даккханзар.

Мехка юрта боахама геттара доккха зе дир тIемо. Ишта а лохача боараме хинна юрта производственни низаш цIенхаштта кIалдисар. ТIом хьалехьа вай мохк дукхагIча даькъе ахархой мохк бар. Цудухьа Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа советски халкъа карагIдаьннача деналерча гIулакхех дувцача хана, вай декхарийла да къахьегача санна — эскар, тыла къахьегамхой кхачан продукташца Iалашбеча санна, тIем тIа а къонахчал гойтача ахархошта доагтIаш дола баркал ала. Даьхе лораеш миллионаш болча ахархой къонгаша тIем тIа шоай вахар дIаделар.

Бакъдар вай дувце, белгалдаккха деза, тIом чакхбаьннача шерашка тIемо хIалакбаь юрта боахам РСФСР, Украина, Белоруссе, Прибалтика районашка юхаметтаоттабара геттара дукха хIама даьлга. Цхьабакъда, юрта эшаш хинна керда аграрни политика кийчъянзар. Цул совгIа, командаш телара механизмаш, юртара ресурсаш дIаувзара наькъаш, юрта бахача къахьегамхой вахара хьал теркал ца делга лаьгI ца даларал совгIа, тIа-тIа говзагIча тайпара леладора.

Эквивалентни доацача тайпара хувцамаш дара кIийлен тIа юртара дIаувзар геттара йоккхий средстваш. Иштта, 1946 — 1953 шерашка юрта боахамо 298 миллиард сома маьха къаман доход йир (кхыча доакъошка реализаци яь цун дакъа а дIалаьрхIача), хIаьта юрта боахаме 193 миллиард сомах мара пайда эцанзар (юкъарча паччахьалкхен расходашка юрта боахамо лаьца дакъа теркалдича). Долче, из да юртара 105 миллиард сом экономика кхыча доакъошка дIадахийтад, яхилга.

Къахьегамах колхозхошта луш хиннар духхьал символически маIан долаш дар. ДукхагIча даькъе гIонна долча боахамий чотагIа баха безаш бар уж, хIаьта царна йоккхий налогаш еттар. Ахархочун хIара ков лаьттах налог тела дезаш дар, дала вIаштIехьа да- е вIаштIехьа дац вIалла теркал а ца деш, оттабьяча боарамагIа паччахьалкхенна дулх, шура, фуаш, тха кхыйола продукташ тела езар. Цхьайолча хана цхьаннахьа ца дайна хIамаш а нийслора. Шоана ма харра, цо сом лой а ца лой а хIара сома гаьнагIа налог телилга юкъедоалададьдар.

Колхозхой вIалла теркал беш ца хиннилга хьахьоьхх царна пенсеш ца хьежадаро. Цар дацар паспорташ, хIаьта бокъо ца яьккхача юртара дIабаха йиш йолаш а бацар.

1953 шерал тIехьагIа юрта боахам чIоагIбара дикка доккхий экономически, политически, организационни гIулакхаш чакхдаьхар. КПСС ЦК сентябрьски (1953 шера) Пленума решенешка хьежжа, юрта боахама продукцена нийсагIа дола закупочни маьхаш оттадир, лохера денз планаш увттаяра принцип дIакхайкайир, налогови политика цхьан кога тIа яьккхар. Юрташкарча къахьегамхой материальни хьашт айделар, пенсеш телилга юкъедоаладир, паспортни режимо оттадаь доазонаш дIадаха доладир. Моттигерча хьалашка хьежжа шоай уставаш тIа хувцамаш де бокъо елар колхозашта. Эри ийхха а ца оахаш даьда а 42 миллион гектар лаьтта карадерзадара йоккха программа кхоачашйир.

Уж гIулакхаш пайда тела доладелар. Дикка сихача темпашца дIахьалхашкахьа аха болабелар юрта боахам. 1953 шерал тIехьагIарча пхе шера, цул хьалхагIа дIадахача пхе шераца нийсдича бIарчча хьанйцача 34 процент дукхагIа яьккхар юртбоахама продукци. Боахам лелабарах хьахулачунна интенсивни фактораша воздействи елга чIоагIделар.

Колхозий экономика тоаяра процесс дIайолаелар. Цар ахчан доходаш 1952 шераца нийсдича 1957 шера цхьацца колхозни ковнага кхьачар дIалаьрхIача 2,3-зза алсамъяьлар, хIаьта трудоденопта денна ахча 3-зза дукхагIа хилар. Мохк дегIабара кердача этапага хьежжа йола аграрни политика кийчъелга а кхоачашъелга а консервативни низашца ира идейно-политически къовсам лоаттабеш леладора. Из иштта дале а, боккха гIа дIахьалхашкахьа баьккхар. Цхьабакъда, дукха ца говш, цхьаккха кIал кIийле а йоацаш, колхозийи совхозийи балха юкъелелха болабелар, центрера царна качъехкар тайп-тайпара указанеш, дагадоххарах реорганизацеш йора.

Юрта боахамга йохкаш йола гIишлон материалаш а производства кхыйола средстваш а цахаддаш езъяларо, доккхий маьхаш а доахаш МТС техника колхозашка йохкаро негативни Iоткъам бир колхозийи совхозийи экономикана, воспроизводство шеръяра процесс йохайир, юха а кхоачадир эквивалентни доаца хувцамаш дарга.

Духхьал цу хана чакхъяха йолайир, наьха коара боахамаш дIадахара тIаерзаяь а ший маIанга диллача левацки а йола политика, цар юрта социалистически отношенеш чIоагIъяра новкъарле ю, яхаш. ХьинарегIа лелае йолайир перспективни яц оалаш хинна юрташ дIаяхара политика а.

ХIаьта цу дерригне, бухсоццача кхьачача, юртбоахама производства темпаш лоххйир, ялата проблема геттара ирйир, нах кхачан продукташца Iалашбелга воча хьал тIа даьккхар.

КПСС ЦК мартовски (1965 шера) Пленуме цIаьхха а хьежар эффективни аграрни политика кийчъе. Цун решенешка хьежжа, юрта боахамгахьа озабезам беш юрта социальни проблемаш кхы а шерагIа къоастаяра, аграрни сектор дегIайоалаеча экономически методех пайда эцара, колхозно-совхозни производствана интенсификаци яра къаман доход дIа-юха екъар духьа де дезар дир. Юртбоахама продукцена доккхагIдола закупочни маьхаш оттадир.

Уж хIамаш раьза хинна тIанйцар ахархоша, юртарча боахама гIулакхаш дийнделар. БархIлагIа пятилетка, шоана ховш ма хиллара, дикка толаме чакхъяьлар.

Бакъда, мартовски Пленума решенеш кхоачаш ца еш йисар, хIаьта цо белгалбьача наькъа цIенхаштта деформаци а йир. Боахам лелабара экономически хьалаш толхадир городан юртан юкъе деш дола хувцамаш эквивалентни ца хиларо. Шоашта эша средстваш яха йиш йоацаш йисар колхозаши совхозаши, хIаьта из негативно Iеткъар цар экономически хьала. Из бахьанце 1980 шу хьатIакхоачаш бIарчча хьанйцача колхозаш а совхозаш а зе деш хилар, 1970 шера совхозни производства совокупни рентабельность 22, колхозни яр — 34 процент хиннаяле а.

60-гIа шераш чакхдоаллаш а 70-гIа шераш дIадолалуш а боахамашта юкъера кооперации шерра дегIайоалаяра, агропромышленни предприятеш, комплексаш вIашагIйохкара наькъаца юрта боахама интенсификаци яра проблемаш къоастае гIертар. ХIаьта из гIулакх, ма дарра аьлча, принципе нийса хинналале а, де лаьрхIа оттадьдар реальни хьалаца бувзам боацаш дар. Юрта дIахьежаю нонагIа йола средстваш дIаухийтар дукха рузкъа дIадода объекташ хьалъярга, уж дIаухийтар «пенаш» хьалдарга, лаьттан беркат совдаккхарга, производствана механизаци ярга, юрт социальни даькъе эргаяккхарга а ца ухийташ. Бухсоццача кхьачача, дIаухийтачох хург ма бий, аьнна, дагахина экономически пайда а ца хулаш, доккхий зенаш хулар.

Аграрни секторера экономически отношенеш лерттIа вIаштIехьъяьха ца хиларо, боахам лелабара къаьна методаш йита ца хиларо къахьегам вIаштIехьбоаккхача а цунах мах телача а доккхий гIалаташ дувлийтаро юртарча къахьегамхочоа материальни стимулаша ю воздействи цIенхаштта мелйир. Цу хьале ахархой къахьегамах тешшаме мах теларо, хIаьта из цу хана карагIдаьнна лоархIаме социальни хIама ма дий, алсамъяьккхар иждивенчество, хIана аьлча из дувзаш дацар производстве бухсоццаш хьахулачунца. Социальни дегIаяра даькъе юрт тIехьайисаро чIоагIйир миграционни процессаш.

Лоацца аьлча, 80-гIа шераш долалуш юрта боахам, бIарчча хьанйцача мехка аграрни комплекс а вай ерригa экономика а де дезар сихха ца дича дардоацача хьал тIа дIакхаьчаяр. Цу хьале тIанйцар Кхачан программа кийчъярах бола соцам, из чIоагIйир КПСС ЦК майски (1982 шера) Пленумо. Цо йиш хилийтар михьара йоалаш латта кризисни явленеш кIезиг-дукха юхасоцае а юрта боахамера хьал кхыметтел цхьа бахьан тоаде а. Цох йола даннеш шоана йовзаш я. Бакъда, майски Пленума решенеш цу ханара печать тIайолаш, компромиссни а ахастагIа а яр.

ЦК апрельски (1985 шера) Пленумо, цул тIехьагIа хиннача Пленумаша, XXVII съездо, XIX партконференце мохк экономически дегIабоалабара кIоаргга яьча анализо, мехка кхачан комплексерча гIулакхий хьала критически мах баро тахан дIадех аграрни проблемай ерригача комплексага цIаьхха хьожилга.

ДIададахачун уйла ярах а цун мах барах а малагIа керттера урокаш хила йоагIа? Перестройка еча хана аграрни политика кийчъеш теркалданза дардоацар фуд?

Эгтара хьалха юкъара вывод е еза вай. Из латт социалистически революционни эргалоний цIаккха бовргбоаца лоархIамах йола ленински концепци бакъъярах а цунна деформаци яйта йиш ца хилар кхетадарах а.

Социализма гIулакха эгтара доккхагIа зе даьд, социализм наьха дийна кхоллам хилара хьакъехьара керттера ленински дог-уйла йицъялийтаро. Керда общество хьаю къахьегамхой хьаштий духьа а къахьегамхоша шоаша а. ХIаьта цо дIадех эргалоний ерригача процессашта юкъе халкъо шерра дакъа лоацилга, демократи массе оагIорахьара дегIайоалаелга, халкъа Iаьдала а самоуправлене а принципаш чIоагIъелга. Мел йоккхий лозунгаш хьалхатувсе а, цхьаь цаI социальни эргало чакхйоаккхалургъяц наьха хьашташта гIулакх деш из ца хуле, хIаьта цар шоаш юкъарчал доацаш дакъа ца лоаце.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

ХIАНЗАРЧА ХЬАЛАШКАРЧА КПСС АГРАРНИ ПОЛИТИКАХ

1989 шера 15 марта КПСС ЦК Пленуме КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яь доклад

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

Дешаща хьаллоацар уж ленински принципиальни положенеш, хIаьта практике теркал ца еш ютар, царна меттел командно-административни методаш лелайора.

Мохк общественни дегIабоалабара геттара доккха зе дийр цо, политически институтий балха нонагIо деформаци йир. Социализм хьаяра ленински концепце тIара довлар къаьстта чIоагIа Iеткъар юртарча хьала.

Теоре а практико а хьаьхокх, нагахьа санна цо общественни дегIаахара эшараш, болхлой класса а ахархой а хьашташ ниса хьагойте, аграрни политикас социалистически эргалонаш чIоагIъярен кIоаргъярен лоархIамегIйолча факторех цаI боккъонца хила йиш хилар а из йолга а. ХIаьта нагахьа санна аграрни политикас уж хьашташ вIашка доагIаш ца хулийте, цо юрта боахама хир хоададаь ца Iеш, еррига общество дегIайоалаеча цIенхаштта халонаш а хьахулийт.

Иштта я, новкъостий, юкъара принципиальни вывод. Бакъда, хьаддагIа йола урокаш эца еза вай хIанзара аграрни политика вIаштIехьъяккхара.

Хьалхардар. Шийна деррига а карагIдаьннаращца, де вIаштIехьдаьннаращца, дукхача ца деш диссаращца цхьана юртарча эргалоний опыто бакъду лаьттан визза да ахархо хургвола производственни отношенеш, боахам лелабара формаш хьакхоллара тIаерзаь аграрни политика хила еза, аьнна, йола ленински керттера уйла нийса хилар.

ШоллагIдар. ХIаьта аграрни сектор а бIарчча хьанйщача общество а толаме дегIаха йиш яц городаи юртан, аграрни а экономика кхыча доакъошта а юкъе кIал экономически кIийле йола, нийсхо йола гIулакхаш ца хилча. ГIулакх кхыча тайпара леладой цIенхаштта гIалаташ дуврга. Алхха экономически, социальни хинна ца Iеш, иштта политически маIан долаш а да из дош, хIана аьлча дувцар болхлой классен ахархойн барт-цхьоагIонах, социализма кхелах да.

КхоалагIдар. Социалистически строя маIангара хьадоагIаш да экономикана, ерригача общественни процессашта доал дара демократически методаш ца хилча яргйоацилга. ХIаьта цигара хьадоагIаш да командно-административни система хила йиш йоацилга. Цун методаш цхьаккха дича а мегаш яц юрта боахаме, хIана аьлча дувцар лаьттах, Iалама-хаоттама хьалаш шоайла геттара чIоагIа эргаш хиларах доландаь.

ДиъалагIдар. Геттара лоархIаме да юртарча производственни гIулакхий а хIамаш хьакхоллача низий а дийна диалектика гуш хилар. АПК доакъошка радикальни перестройка яр керттера лоархIам болаш хилар теркал а деш, вай диндалийта йиш яц цун материально-технически лард дIахо дегIаккхувла езилга. Цу даькъе юрта боахам а болаш, материальни производства деррига доакъош Iилман-технически револоце чулоацача хьалашка тахан къаьстта а диц ца долийташ.

ПхелагIдар. Вай чIоагIа дагалоаттае еза лоархIамегIа йола урок сенах латт аьлча, из латт юртарча къахьегамхой болх бара а вахара-лелара а хьалаш теркал ца деш дита йиш ца хиларах. Тахан вай кийчъеча аграрни политикана кертте хила деза юрт юхадийнъелга, ахархочо а цун къахьегамо а общества лаца йоагIа моттиг дIалоацаргйолаш. Из алхха лоархIамегIа дола социально-экономически декхар хинна ца Iеш, аз-м аргдар, вай нравственни декхар а да. Нагахьа санна обществера ахархой хьал овлангара денз хийца тоа ца дой, производственни декхараш кхоачашдарга, кхачан проблема къоастаярга цIенхаштта даха дог дац. Юрта вахача сага йоакхо яр — вай хIанзарча аграрни политика юкъмоттиг хила еза.

Иштта я цхьайола исторически урокаш, иштта я царех еш йола керттера выводаш.

III.

Новкъостий! Из чакхъяккхаро укх гарггарча хана кхачан проблема ирал дIайоаккхаргйола, хIаьта кхойталагIча пятилетке — хьаддача боарамагIа кхачанца Iалашо яра тоъаргйола, йоагIача ассортиментагIен боарамагIен юртбоахама продукташ йоахилга Iалашдергдола аграрни политика вIаштIехьяккха еза вай.

Кердача аграрни политика наькъашка вай декхарийла да еррига экономика гармонично дегIаахара лоархIаме фактор а хинна дIаоттаргдола юрта овлангара социально - экономически хувцамаш де, юртбоахама производство, транспортировка, юртбоахама продукци лоаттаярен чакхъяхарен сфера вай ханарча боарам тIа яккха.

Иштта да партена, ерригача обществана хьалхашка этта керттера социально-экономическии политически декхар.

Отта а доагIаш, хаттар отт: юртбоахама продукци яккхара малагIча боарамашка кхача деза вай, цу гIулакха малагIа ресурсаш эш? Шуга дIаденнача документаш тIа цу хьакъехьа предложенеш я. Цар тIа дувцача доазонашка кхоачалга Iалаьмате лоархIаме а динза дардоацаш а да. Цхьабакъда, сона моттачох, вай Пленуме дукхагIа теркам тIабахийта беза вай царга кхоачилга Iалашдергдола наькъаш лахара, хьадда де дезача практически гIулакхий комплексана.

Политбюрона хетачох вай ханарча аграрни политика керттера дош — юртара экономически отношенеш овлангара хувцилга. Из цIаькха а белгалдаккха безам бар са. ХIана аьлча, Пленума кийчо еча хана яьча дискуссе хьахьекхар вай воашта хьалхашка оттадаьча де лерхIарашка кхачара хержа никъ ханнахьен лоархIам болаши хIама хилар цIенхаштта кхета ца деш доландаь.

Эггара чIоагIъенна дIаэттача уйлаех цаI я юртага дукхагIа техника, удобренеш, гIишлон материалаш, капитальни вложенеш дIакхачийтара, лаьтташта мелиораци яро еррига проблемаш ши-шегIа къоастаергья, аьнна, хеташ хилар. Бакъда, юрта дуккхадараш эш, цунна дуккхадар дала а деза. Иштта хетарца, бакъдар аьлча, къовса хала да. Из иштта дале а, исторе анализо, перестройка укх тIеххьарча шерий опыто тешавеш хьаьхокх, аграрни политика керттера лостам а лаьрхIа вай из никъ дIакхайкабой, вай цIенхаштта гIалат даргхилар.

Из доашхаргда вай. ТIеххьарча шерашка аграрни секторе дIахьежаьй Iалаьмате йоккхий капитальни вложенеш, кхыйола материальни ресурсаш, хIаьта цу затраташка хьежжа нонагIо пайда юхахьахиннабац.

Масала, РСФСР Нечерноземье яр санна йолча чоалханечен халачен регионе хинна Iац из саннадар. Хьадувла, Украинага хьожаргда вай. Укх тIеххьарча ткъаь шера юрта боахама керттера производственни фондаш укхаза лакхъеннай 4,2-зза, удобренешта поставкаш елга — 3-зза, къахьегамах луш бола мах — 2,7-зза, хIаьта юртбоахама продукци йоаккхилга алхха 39 процент мара алсамдаьннадац.

Вай доагIа а доагIаш дувц прибалтийски союзни республикай хьалхалаттача боахамашта карагIдаьннарех. Бакъда, цига а белгалъяьннай цунна тара йола тенденци.

Укх тIеххьарча 20 шера юртбоахама гIулакхашта эша керттера производственни фондаш дукхагIа хиннай Литве — 5-зза хIана яц аьнна, Латве — 3,8-зза, Эстоне — 4,1-зза. ХIаьта цар юрта боахама валови продукци алсамъяьннай Литве — 45 процент, Латве — 39, Эстоне — 33 процент. Цунца цхьана, цу республикай колхозашкен совхозашкен продукце керттерча тайпашка дIадодар лакхденнад: масала, хьайбай дулх тIакхетарга дIададаш дар — 2 — 2,3-зза, хьакхарчашта тIакхетачунга дIадодар — 1,6 — 1,7-зза, шура тIакхетарга — 1,6—1,8-зза, баьцадаарашка дIадодар — 1,6—2,2-зза.

Из санна дола сурт да юкъерча Азе союзни республикашка а. Хьаэцаргья вай Узбекистан. Укх тIеххьарча 20 шера цу республике юкъедоаладаьд 1,6 миллион гектар хиш дехка лаьтта, юрта боахама керттера производственни фондаш 6-зза дукхагIа хиннай, хIаьта валови продукци — 78 процент.

Юрта боахам лелабара тайп-тайпара хьалаш долча регионашка цу тайпара тенденцеш гучаювлаш хиларо хьахьокх керттера бахьан материально - технически ресурсаш кIезига хиларах а ца латташ, дукхха а кIоаргагIа хилар.

Новкъостий, къаьнарча, воаш дIаIемача, долче, лелае аттагIа йолча стереотипех сихагIа мукъадовла деза вай. Мамогга сихагIа кхетаде деза юртара экономически отношенеши социальни хьалаши кардинально ца хийцача е капитальни вложенеш е техника «болх бе йолалургйоацилга». Из санна йола вывод дIададахачун негативни урокашкара яь ца Iеш, хьалхалаттача боахамий вай ханарча опытагара хьайоагIаш а я. Царна карагIдаьннарашка кхача таро хиннай, хьалхарча даькъе, кердача тайпара экономически гIулакхаш леладар, материальни хьашташ кхоачашделга чIоагIдар, сага йоакхон теркон яр бахьан долаш.

Юрта деча экономически эргалоний маIан латташ хила деза ахархошка шоай лоIамагIа хилар, хIамах кайоалаш хилар, шоай хьинар хьагучадаккха шерра тароаш яларах. ХIанзарчоа формальцо. мара цар йоацача доалахьен юртара къахьегамхой (массабола къахьегамхой а санна) хийра боахилга хьадда дIаданкхха деза вай. Доал дара тайп-тайпарча формехи хозрасчетни отношенеехи шерра пайда нийбарга гIолла радикально хувца еза социалистически доалахьене бокъонех пайда нийбара формаш.

Юрта экономически гIулакхаш леладара перестройка яро дIадех социалистически доалахьенах хеташ долчунга теоре а практике а юха хьожилга. Доалахьен формаш къаьнарча тайпара искусственни критереегIа лакхерчен лохерчен, леррагIари лерагIа йоацачен социалистическичарна екъаро дукхача даькъе къоастадир доалдаран управлени вIаштIехьъяккхаран формашка догматически хьежилга, доккхий гIалаташ а дувлийтар.

Тахан дувцаш дар да производства средстваш социалистически доалахье хилара тайп-тайпарча формай а цар тIа хьаьча боахам лелабара способий а цхьатарра бокъонаш хилар кхета а даь, тIаэцилгах.

Вай декхарийла да доалдара эггара тайп-тайпарагIа йолча формашта — колхозашта а, совхозашта а, агрофирмашта, агрокомбинаташта а, ахархой а, шоай доалахьарча а гIон долча боахамашта, промышленни, гIишлон а кхыйолча аграрни йоацача а предприятей агроцехашта а, гIон йолча промыслашта а и. кх. дI. шерра никъ хьабелла.

Кердача тайпара хьажа деза дезала - индивидуальни ахархой къахьегама балхага а. Кооперации а санна, юхадийнъяь хила еза цун бокъонаш а. Духхьал шоай къахьегама ларда тIа товар хьадеш долча ахархой боахамаш да дувцаш дараш. ХIаьта вай йиззача бокъонех юхадийнде деза къахьегамхой шоай доалахьара гIон боахамаш.

Вай общества социально - экономически структуре айхха вIаши гIулакхаш леладе, шоайла яхье йовла, цаI шоллагIчунна тIаотта, ший эффективности перспективности гIулакхаца хьахьока йиш я ерригача боахама формай.

ХIаьта эггара керттердар латт доал дара кердача механизмага, кооперацега, арендага гIолла колхозашка, совхозашка йолаш йола Iалаьмате йоккха потенциал, вешта аьлча, къахьегама коллективни формашка довлача хана де лаьрхIа хиннар мамогга дукхагIа хьагучадоаккхилгах.

Из декхар кхоачашдара керттера никъ малагIа ба? Цун чулоацам — уж кооперативай кооперативаш хилийтара наькъашка колхозий структура овлангара хувца таро лургйолча боахама вахара мамогга дукхагIа демократизаци яр. Чулоацамга диллача, цу тайпара хьожаргда вай совхозашка а.

Экономически отношенешта перестройка яра вай планаш кхоачашъяран юрта доалдара формаш тайп-тайпара хулийтилга Iалашдаран, ха езарг ма йий. Декхар ишта атта да аргдац вай — юртарча вахара деррига а уклад овлангара хийца, гIулакх тоаде ма гIертий вай.

Социалистически доалахьен отношенешта перестройка яра лоархIамечарех, хIаьта хIанзарча этапе хоадам беш барех цхьа никъ ба юрта арендни отношенеш дегIайоалаелга. Духхьал арендага гIолла йиззагIа чакхъяккха йиш я хIара сага хьашташ айххагIа юкъедоаладара ленински идея, сага ше да хиларах йола уйла юхачуйоссае, цун творчески таронашта стимулировани е.

Арендана гонахьа общественни дискусси ю. Хетарий диапазон укхаза чIоагIа шера я. Хьалхалаттача колхозийи совхозийи дуккхача кулгалхоша, арендагIа дикача оагIорахьа Iоаш дувце а, шоай боахамашка из йоацаш мегаргйолаш лерхI.

Ховш ма хиллара, цу боахамашка кхаьчаб лаьтто а фондаша а хьалучун лакхача боарамашка, шерра пайда нийбу хозрасчета таронех. Из деррига а иштта да. Амма, хIаьта а перспектива бIаргагуш хила веза. Еррига коллективаш цу даькъе эггара дикагIъяраш а декхарийла я производство дегIакхувларен цун эффективности лакхъярен наькъаш леха. ТIаккха, духхьал аргда вай, кердача доазонашка кхоачалга кхы а чоалханегIен - чоалханегIен хургда, хIаьта укхаза традиционни подходех хьагучох гIулакх хургдац.

Аз-м укхаза а аренда дIаяккха аргдацар. Вешта, оалаш ма хиллара, вахарга шийга алийта хоадам беш дола дош. Сона хет из дош вай хьалхалаттача колхозийи совхозийи къахьегама коллективаша шоаш къоастаде деза, аьнна.

Арендни отношенехи, цунца цхьана колхозийи совхозийи кхелахи лаьца кхыйола, нийсса духьалара, аргдар аз-м, уйла а я. Из уйла хьаллоацараша йоах: уж дIа а яьха, цар лаьттен производства кхыйола средстваши арендаторашка дIаяла еза. Сона хет из уйла Iилман а практически а даькъе кIал кIийле йоацаш. Цхьацайолча моттигашка уж санна йола решенеш тIаэцаргъяц ала а дац. ХIаьта а керттера никъ колхозаш а совхозаш а чурчабоахама арендага яларца, арендаторий кооперативаш хьакхоаллара ларда тIа уж эргаяьха хувцарца гу.

Вай боаггIа мах ца беш йита йиш яц хIанзара колхозаши совхозаши, боаггIача боарамагIа еце а. дегIаена, арендаторо дIахецаш дола дукхадараш кхоачашде таро йола инфраструктура йолаш хилара реальни факт. Производства средстваща Iалашо яра а хьаяь продукци маьхалъяккхара а, Iалаьмате дукхха йола услугаш хилара а, кхыметтел доазув социально дегIаккхувлара гIулакха низ вIашагIтохара а доагIаш да из.

Кооперативаши ахархой боахамаши массанахьа а производственнии социальнии хьашташ кхоачашдара низ вIашагIтохилга дукхагIа е кIезигагIа эшаш хиларах тешара кхоачам болаш ма дий социалистически меттел, капиталистически а мехкашкарча кооперативий опытага хьежача.

Хетаргахьа, колхозаши совхозаши дIаяхарах йола предложенеш дукхагIдолча даькъе хьахиннай арендни отношеней кхелах кхерар бахьан долаш, дIаяккха атта хургдоацаш йола, къаьсттача низий духьалено уж дегIаухилга заблокировани яр кхераш.

Фу аргда укхаза? Кердачун духьале елга долаш а да, иштта сиха дIа а даргдац. ТIеххьарча шин — кхаь шера опыто хьахьекхад колхозаши совхозаши, кхыйола предприятеши арендни отношенешка йовлара наькъ тIара реальни духьаленаш шин хIаманна йоагIаш хилар.

Цхьан оагIорахьара наьха безам ба вай политика цIенхаштен йIаьххача ханн хиларах тешам болийтаргболаш йола тешшаме правовой гарантеш шоашка хилийта. Уж кхерамаш вайна хIанзе а дIадаха а могаргда, вай дIадаха а деза. СССР-ерча арендахи арендни отношенейхи дола СССР Лакхехьарча Совета Президиума Указ царна могадарца. Цун проект вайга йолаш я. Тхона хетаргахьа цо лорадерггдар арендаторийн арендодателийн хьашташ. ХIаьта шу чакхдалале-м арендагIа дола Закон а вIаштIехьдоаккхалургдар.

Вокх оагIорахьара, арендо, вахаро хьа ма хьоккхара, кардинальни тайпара хувц юртбоахама производстверча специалистий хьал. Цунца дувзаденна, царех цхьан даькъо критически тIаэц доалдара из форма. Цунца цхьана, со дог тийша ва, дукхагIболча специалисташта юрта кердача отношенешка шоай моттиг кораергхиларах, хIана аьлча, шоай способносташ йиззагIа гучаяха а профессиональни лоIам хила а, материальни юха хьахулачох ца дийцача а, цар царна таро лундаь.

Аренда ца тешшаша тIаэц дукхача шерашка хьаьнала къа ца хьега Iемача. Къахьегамах бухсоцаш хьахинначох тийша доацаш, хьадда йола доходаш хьаийе Iемача колхозхойн болхлой цхьадолча даькъо. Из вай дита деза, ца дуте. вай дIахьалхашкахьа даргдац. Укхаза реальни никъ — бухсоцаш хьахинначох алапи телга. Цо цу сахьате дукхадар ши-ший метте дIаоттадергда.

Арендага довларца дувзаденна дола деррига а дешаш къестаде деза вай дIаяха опыт дага а лоацаш, ленински принципаш, эггара хьалха, ший лоIамагIа хилара принцип цIенхаштта кулге а лувцаш. Заданеш а уттаергьяц вай, хан-йовкъаш а уттаергьяц вай.

Нагахьа санна Пленумо Политбюро, СССР Лакхехьарча Совета Президиумен правительстваси цу хьакъехьара предложенеш хьал а лоаце, вай доаггIаш дола документаш тIа а эце, цунца хьакхолларгья шерра арендага довлара правовойн экономическии предпосылкаш. ТIаккха из процесс, бакъдар аьлча, лерттIача харшагIа дIагIоргья, со дог тийша ва, хIанзалца хинначул дукха сихагIа а йодаш.

Цунца дувзаденна белгалдаккха безам бар аренда дукхача тайпара йолча формех пайда эцанза барг ца хилар. Цун хьалашка колхозаша, совхозаша, агрофирмашеи агрокомбинаташеи цар подразделенешеи меттел, къаьст-къаьстача ахархой дезалий а болх бе йиш я. Царна могаргда тесса дита дола лаьтташ, хутораш, къаьстта Российски Нечерноземьера, Белоруссерен Прибалтикерен дараш чудерзаде. Боахама практике паевой, акционерни юкъигаш хургьяц, ала а дац. Кхыча дешаща аьлча, укхаза инициатива хьагойтара эггара йоккхагIа йола моттиг я.

Амма, мичча бесса дале а, къаьгта белгалъе еза арендодателийн арендаторийн бокъонаши декхараши, цар балха принципаш, коллективнии индивидуальнии доалахьен доазонашка арендни акционерни отношенеш хьахилар, социалистически производственни отношеней юкъарча системера доалахьен цу формай моттиги лоархIами.

Дувцар да арендаторий мукъагIа лаьттен производства кхыйола средстваши дIалулгах, цу средствашта реально доал дарах, производственни структура ший лоIамагIа хьаелген договораца чIоагIъяь йола арендах хьахулачох арендатора ший хьаштдар де бокъо хилари чу а лоацаш и. кх. дI. Лаьттах пайда нибарах арендаторо пачхаьалкхенна йоагIаш йола налог дIатергья, арендагIа хьаийца лаьтта лорадарахи цун дикалахи цIенхашттара бехктокхаме хургва, договорагIа дола декхараш къаьгга кхоачашдергда.

ХIанз лоархIам болаш да арендагIа болх беш йола къаьст-къаьста коллективаш вIашагIъехкаргара боахама дерригача доакъоша арендни хьисапе болх барга, цар вIаши бувзам бола боахама чура циклаш чулэцарга кердача, хоадам беш долчунга аргдар аз-м, довлар.

Из деш Iалаьмате лоархIаме да идея кIалтIа ца яккхийтар, аренда лардаш деформированни йола, е вIалла уж юкъе йоаца доалдара формаш аренда я, яхаш дIаувттаелга чакх ца далийтар. ЦIенъяь юкъера дIаякха еза кооперации пачхаьалкхен е гIертарен производственни коллективий гIулакха административни юкъегIертарен моллагIа а формаш.

Доалахьен формашта перестройка яро городан юртан юкъера товаро-ахчан отношенеш дIахо йоаржаяра ларда тIа халкъа боахама тайп-тайпарча сферашта юкъера экономически бувзамаш хувц.

Вешта, новкъостий, арендаторашцара хозрасчетни отношенеш продукци маьхалъяккхара способаш шоай мукъагIа хержара тIехьа да тхо. Хьалха е тIехьа вай цунга хIаьта а кхоачаргда.

Къаьгта гуш да, колхозаши совхозаши, арендни коллективаш шоаш даькъкхачох яха йолалой, цу гIулакхо юртбоахама продукци дукхагIа, дикагIа, дIадодар кIезигагIа долаш яккха езача оттаергья уж. ТIаккха вай таро хургья пачхаьалкхен кхачан фонд хьаяра эшаш дола продукце тайпаш, уж эшшача боарамагIен хьачуийе.

Из-м хургдолчун гIулакх да. Вай цунгара дIадолалуш йолча хIанзарча ситуаценен керда экономически механизм биззача низаца болх бе дIайолалургйолча хани юкъе хиланза яргьяц пачхаьалкхен заказ шоашта чудоагIаш йолча тайп-тайпарча формех цун доазонашка пайда нийбе безаш йола переходни хан-юкъ.

Цу гIулакхашка довлара хан-юкъа декхарашта жоп луш де дезараш могадаь да шуга дIаденнача документашка.

Укхаза шун теркам госзаказа тIаберзабе безам бар са. ХIанзарча этапе из хиланза даргдоацаш хилар кхета а деш, дIаяхача опытагIа дика йовзаш йолча заготовкаш яра нажимни методий къайла яхьа гIерта форма госзаказах ца хилийтара йоакхо е еза. Вай-м закупкаш еча дисциплина хилийтара тIехьа да. Бакъда из хила еза производитель а заготовитель а юкъарчал доацаш экономически бехктокхаме а болаш, вIаши договорной декхарийла хилара дисциплина. Укхаза ший лоархIам болаш хила еза контрактаци а, бакъда производитель а заготовительни организаци а вIаши цхьатарра хьашташ долаш хилара ларда тIа.

Цхьабакъда, цу деррригнеца цхьана закона тIа таххане а хьабелгалъяккха еза вай ер принцип: контрактаце договорах дола декхараш кхоачашдаьчул тIехьагIа продукцех юхедиса дакъа ший лоIамагIа дохк производителa — шоаш из хьалхагIа йохкаш хиннача заготовительни е торгови организацешка, чакхйоахача предприятешка, потребкооперацега, колхозни рынке, общественни кхача бохнача гIолла.

Оттаде а доагIаш, отт хаттар: сенна эшаш я переходни ха, малагIа да цу юкъа кхоачашде деза декхараш? Цу тайпара йола переходни ха эшаш хилар объективно дувзаденна да экономика а, финансай а, ахча дIа-са лелаш хилара а чурча рынкерча гIулакхашцеи, иштта бувзам болаш да из гIулакх маьхаш вIаштIехьдахара реформа чакхъяккха езарца а.

Общества вахара цу ерригача лоархIамеча сферашка Iалаьмате дукха хIамаш де дезаш да вай, дикалгахьа хьал хувца дезаш да. Цу гIулакха, хьадда аьлча, тIаерзаь а я радикальни экономически реформа. Иштта шийна чулоац цо маьхаш вIаштIехьдахара реформа а.

ХIанз йолаш йола маьхий система хьахиннай итташ шерашка, шийна чухь дукха тIакхетараш а хинна, объективни экономически хьалаша дIа ма деххара а яц из хIанз. Практически тоалуш дац юрта боахаман промышленностан юкъера бувзамаш, алсамъяьннай закупочни, оптовии розничнии маьхашта юкъера башхало, хIаьта из негативно Iаткъаш да экономика хьала колхозийи совхозийи, промышленни предприятей а бIарчача мехка а финансови гIулакхашта. Паччахьалкхено гIо ца дой продукци дукхагIа йоаккхилга Iалашде а, цул, совгIа — шоай социальни проблемаш къоастае а низ дIакхоачаргболаш дац дуккха а боахамаш.

Интенсификаци яра, цу гIулакха дукхагIа аьттонаш долча зонашка геттара дика продукци кийчъе стимулировани яра, дефицит дIаяккхара, боахама пасчет чIоагIъяра тIаерзаь йола закупочни, оптови а розничии а маьхий вIашкайоалаь, дикала кердача лагIа тIа яьккха керда система вIашагIйолла езаш хилар объективни динза даргдоацача хьале дIакхаьчад вай. Кердача маьхий механизм эффективни инструмент а хинна дIаотта еза прогрессивни пропорцеш вIашагIйохкара, производствен потреблени ечен структурни хувцамаш дара, тIеххьара хьахулаш йола результаташ лакхъяра даькъе. Из вай принципиальни никъ ба.

Вай къаьгга кхетадеш хила деза, маьхашта а маьхаш вIаштIехьдахара ерригача системана а реформа ца йича экономикана перестройка яра, декхараш кхоачашде, боахам лелабара керда методаш юкъейоалае, социалистически рынок вIашагIйолла йиш йоацилга.

ЦIенхаштта эргадаха дезаш да закупочни маьхаш. Дикача продукце цхьадолча тайпаех бола цар боарам геттара лоха хиларо стимулировани яц специализированни лакхатоварни производство дегIайоаларан рационально из дIанийсъяра гIулакха. Теркам тIабахийта экономически анализ елгеи доагIдоагIача тайпара ше къоастаделген дIадех цу деррригне а.

Шунга дIаденнача документаш тIа белгалдоахаш да 1990 шера 1-ча январе денз юртбоахама продукцена лаьрхIа керда закупочни маьхаш юкъедоаладелга. ХIанз телаш йола надбавкаш юкъеяхьа, маьхий зонаш хоалуш кIезигъе дикагIдола хьалаш долча регионашка продукци кийчъяра мамогга чIоагIагIа стимуловани е лерхIаш да цу маьхаш тIа. Иштта лерхIаш да маьхаш вIаштIехьдоахилга кхы тIа а гибки хургдолаш хилийта. Духхьал ведомствай доалахьара гIулакх из хургдоацаш кIезигде деза централизованно уттадеча маьхий доазув. ХIаьта вокх оагIорахьара дукхагIа паргIато яла еза договорни маьхаш уттадарах пайда нийбара, къаьстта хьалха кхачача, сезонни, сиха талхача продукташта — коартолашта, баьцадараштен сомаи уттадераш а долаш, укх тIеххьарча хана дукхагIдолча социалистически мехкашка из даьчча тайпара.

ГIулакх цу тайпара къоастадаро, опыто хьа ма хьоккхара, стимулировани ергъя продукци кийчъелга алсамдаккхаран цун дикал лакхъяран. Дувцилга а доацаш хьалхарча этапе цу продукташта дола маьхаш кIезиг-дукха лакхдаларга дIатIадига а тарлу цу гIулакхо. Уж алсамдувлалга социдара моттигерча Советашта бокъолу коартолашта, баьцадаарашта, сома долча розничии маьхашта хьадда дола боарамаш уттаде.

ХIаьта маьхх, хьоар, крупаш, дулх, чкъаьра, фуаш, шура, шекар, машен генарен даьтта, берий кхачан продукташ санна йола керттерча кхачан продукташта долча розничии маьхий хьакъехьа дийцача царна дола пачхьалкхен розничии маьхаш укх гаргача шин-кхаь шера хIанзарча боараме дусаргда.

Кердача механизмага, шийга дIададахар юхаметтаоттадара, шо-шоашта финансировани яра а шо-шоашта доал дара а принципаш тIа яьннай вай экономика еррига секторош. Цунца дувзаденна цкъаза хьагучаювлаш хул групповой эгоизма белгалнаш, маьхаш тIатоха гIертилга. Аграрни секторан халкъа боахама кхыча доакъоштен юкъе эквивалентни хувцамаш делга Iалашдара геттара лоархIам болаш хIама да промышленносто хьахецаш йолча продукцех долча маьхий боарам телха ца байтилга. Маьхий паритет оттае а из хьаллацара механизм вIашагIйолла а еза цу гIулакха. Паччахьалкхен боараме, нагахьа санна эше Iаьдала лакхерча органа боараме а, боаггIаш бола тIахьожам оттабе беза цунна тIехь.

Дувцилга а дац, промышленнии юртбоахамеи продукце керда тайпаш хьахиларца а цар дикал реально лакхъяларца а дувзаденна хувцадала тарлу маьхаш. Цхьабакъда, из гIулакх массе хана сбалансированнии вIаши чоте нийцан хила дезаш да.

Къаьстта къамаьл эшаш а хьажа дезаш а хIама да рентабельность лоха йолчен зе дечен колхозий а совхозий а, хIамаш чакхйоахача предприятей проблемаш, мехка хьалхара цар бехктокхам лакхбар. Из — дуккхача наьхен вай аграрни сектора лоархIамеча даькъей кхелашта доагIа доккхача маIан дола дош.

Берригаш а раьза ба цу тайпарча хIара боахама гIулакхашка хьажара хьадда наькъаш эшаш да яхачунна. Хетаргахьа, дукхагIчарна пайдане хила мегаш я орловски новкъосташа Iоаьь опыт. Хьинаре дIадоладаьд цар юрта социально - экономически проблемаш къоастаяра а боахам лелабара эффективность лакхъяра а гIулакх, цун кIийлен тIа вIаштIехьдаьхад эсала боахамаш кадрашца Iалашдара эшаш мел дола хьалаш. Дукханешта шоашта бIаргадайнад шоана Орловски областа юрта боахамера хьал дикагIча оагIорахьа, цунца цхьана тоъал сиха, хувцалуш латтилга. ТIаккха из опыт юкъейоалаелга вIаштIехьдаккха деза.

ЛаьрххIа хьажа дезаргда вай лоаман, къулбехьен а геттара аьттув боацача кхыча а Iалама хьалашка долча боахамий кхелага. Укхаза, духхьашхарча этапе хIаьта а, паччахьалкхенгара цIенхашттара гIо доацаш гIулакх дIагIоргдац.

ТIехьадусача боахамашта юкъе да шоай лоIаме дегIаахара перспективаш яйнараш а. ХIаьта укхаза, хетаргахьа, кхоачашде дезаргда радикальни гIулакхаш.

Къаьст - къаьстача моттигашка дича нийсагIа хургда цу боахамий лаьтташ низ болча колхозашка, совхозашка, кхыча предприятешка, коллективни а дезалий а арендаторашка дIадалар, гIонна йола промыслаш дегIакхувлара йолаш йолча таронех пайда эцалга, сона хетачох, гоа а ца деш дIадоладе деза из гIулакх, цу колхозашкен совхозашкен болх беш барий хьашташ теркал а деш, общества хьашташ кхоачашдар духа укх гарггарча цхьан шин шера уж проблемаш къоастаяра.

Гуш да аграрни сектора еш йола финансово - кредитни Iалашо пайда луш йоацилга. Событешта тIехьакхец из, хьалха а санна, тIера я тIех йоккха йолча регламентацена, эсала стимулировани ю хIама ка йоалаш хилараи кхера а ца кхераш кердачоа тIаккхувш хилараи.

Овлангара денз кердабанкха беза банкай, къаьстта Агропромбанка болх. Мел эшар де деза производство дегIайоалаярца реально хьашт долаш уж хургйолаш, гIулакхацара партнераш а хинна уж дIаоттаргйолаш. Кооперативни банкайи акционерни обществайи система дегIакхувлара эш импульсаш, предприятейи боахамийи экономически даькъера гIулакхаш тоадара цар болхлой сбережнеш хьинаргIа юкъекхувлар.

Деррига а дикача хьале дац бюджетон хIамаш чакхйоахача предприятешен шоайла леладеча гIулакхашка хьежача. Ховш да, кхачан промышленноста дукхха а отраслаш, кхыметтел шекар даккхар яр а йолаш, геттара халача финансови хьале йолга, реконструкци яран социальни инфраструктура лерттIа дегIакхувларан средстваш йоацилга. Хьахиннача пайдах царга юхеюсача отчисленеша аьттув балийтац царна лерттIа дегIааха. Теркам тIабахийта къоастаде дезаш да цу тайпара хьал.

ТIайоагIача пятилеткана вай чудовла деза предприятешца госбюджето леладеча финансови гIулакхий механизм лерттIа вIаштIехьа а яккха. Цунца дувзаденна сихдича бакъахьа дар подоходни налоган рентни платежийн кIийлен тIа бюджете отчисленеш яра Iилман ларда тIа нормативаш оттаелга. Принципиальни лоархIам бола гIулакх да моттигерча Советий бюджете средстваш дIакхачийтара порядок оттаелга.

Ше-шийна финансировани еча хьалашка лоархIаме да бюджетни инвестицей моттиг белгалйоаккхилга. Царех пайда нийбу дерригача мехкашка, цар йиш хулийт производителий финансови стабильность, къаьстта а экстремальни хьалашка цхьан боараме латтилга Iалашде, керда техника нийра, керда технологеш караерзаяра, социальни проблемаш къестаяра гIо ду царна. Бюджетни средстваш иштта я Iилмен производствен дегIакхувлара йоккхий программаш кхоачашъяра керттера хьаст.

Политически а экономически а плане юстара дита йиш йолаш дац колхозий, совхозий а АПК кхыча предприятей а ссудай даькъе дукхача шерашка хьахинна даьннача Iалаьмате доккхача декхарах дола дош а. Нийса доаца хIама хургдар декхара из дукъ боахамашта шоашта дIатIадиллар, хIана аьлча духхьал боахама балха тIа дийнача гIалатех хьахинна Iийна доацаш, иштта эквивалентни доацача хувцамех а хьахинна хIама да из.

Пленум хилалехьа бухсоцаш техкад из дош правительствос а ЦК Политбюроса. Реальни хьал миштад аьлча, паччахьалкхен бюджета йоккхача дефицитаца белгалдоалаш долча, мехка хIанз эттача финансови хьало хьахинна даьнна декхар дIадаккхара вай таронашта баргал еттилга хьагойташ да из. ХIаьта а, гIулакхага талмастта хьажара кIийлен тIа доацаш, хIара къаьст-къаьстача боахама экономически хьал чоте а эцаш, из проблема къоастаяра наькъаш лохилга дича бакъахьа хилар нийса лаьрхIа хIама да.

Новкъостий! Вай массане а дика кхетадеш да аграрни отношенешта перестройка яро агропромышленни комплексана доал дара система радикально хувца езилга, хIаьта долча бесса дийцача — юрта боахама а бIарчча хьанйцача экономика аграрни сектора а доал дара йолаш йола административни (ведомственни а территориальни а) система дIайоаккхилга дIадехаш хилар.

Доал дарга хьежача шин оагIорахьарча доалахьа йолаш санна я хIанз юртбоахама предприятеш. Цхьан оагIорахьара ведомственни наькъагIа шоашта лакхе латтача органий доалахьа я уж. Цхьабакъда, хетаргахьа дукхагIча даькъе деце, кхы кIезигагIча даькъе вIалла дац. районни боарамгара дIайола а луш, царна доал деш я моттигера партийни, советски органаш.

Дукха ха я из система хьахинна, коллективизаци еча хана денз. Моттигерча органа чIоаггIа тIахьожам лоаттабора юртбоахама предприятеша беча берригача балха. Бокъонца дийцача районни Iаьдалаша белгалйоахаш хиннай производства боарамах а структурах а боахамашта луш хинна заданеш, балхаш чакхдахара заданеш, юкъегIерташ хиннай дерригача чурчабоахамерча гIулакхашта. Цунца цхьана цхьаккха бехктокхам озаш хиннабац цар тIайнйцача решенеех тIехьагIа хьахинначох.

Перестройка яро хьалхадоаккх аграрни сектора дерригача боарамашкара доал дара система овлангара денз хувца езилга.

БIарчча хьанйцача вай экономически реформа юкъарча принципий база кIийлен тIа хила еза агропромышленни комплексана доал дара хIанзарча ханара система.

Дувцаш дар да экономика керттерча звеньяй — боахамийи предприятейи — бокъонца йола приоритет хулга Iалашдарах, тIагIертта доал дара экономически методашка довларах, оптови торговлен принципаш тIехь-тIехьагIа юкъекхувларах, товарно - ахчан отношеней кIийленаш караерзарах. Вай политически реформас дIадехараш биззача боараме кхоачашдеш хила еза керда система. Аз дувцаш дар, эггара хьалха ший территоре тIа Советий Iаьдал дизза хиларга довла, къахьегама коллективай лоархIам дикка айбе, берригача боарамашка доал дара гIулакха бокъонца йола демократизаци е езаш хиларах да.

Пленумага ювцийта кийчъяьча предложенеш тIа дувцаш дар районни агропромышленни комплексаш (РАПО) массе а моттигашка дIаяха езаш хиларах да. Аз дувцаш дар да хIанз а тIехь дIаяханза йиса РАПО-ш дIайоахаш хиларах.

Из деча хана вай лерхI колхозийн совхозийн, хIаьта цул совгIа ахархойн наьха доалахьарча гIонна долча боахамийн, оперативно-боахама балха цхьаккха юкъегIерта йиш йоацилга.

Иштта, ремонтно-технически, гIишлошъяра а кхыча тайпай а гIулакхаш дара, продукцена транспортировка яра а йохкара а, цхьана еш йола предприятеш а е социальни декхараш кхоачашдара йола объекташ а хьалъяра функцеш кхоачашъяр духьа шоай лоIаме хилара, коммерчески кIийлен тIа, вIаши пайда баргболча принципаш тIа йоагI-йоагIаш йола боахамарасчетни формированеш боахамаша вIашагIйохка йиш хиларах да дувцаш дар.

Шинна оагIоний хьаштдолаш дола уж е вож дешаш къестадеча гIулакхацарча хьале цхьана беча балха координаци яр духьа демократически кIийлен тIа совет вIашагIйолла йиш я боахамийи предприятейи викалаша районе еча собранешка. Советан цун аппаратан луш яц административно - распорядительни функцеш.

Хетачох, принципиальни лоархIам бола хIама да из, хIана аьлча бухсоцача кхаьчача вай еррига предложенеш дIайолалу производителаш биззача боараме шоай лоIаме хилларгара. Къахьегама коллективо ше белгалйоаккх производства структурен цун чулоацами, деррига практически дешаш а къестадеш, биззача боараме шийна дIатIаэц ший боахама гIулакхаш кхоачашдарах хьахинначох бола бехктокхам.

Долчча бесса аьлча, агропромышленни комплекса доал дара керда формаш, хIаьта цул совгIа из гIулакх деча геттара дукха я бе-бе яраш а, дIачIоагIлуш хилара йола процесс хIанзлехьа дIайолаеннай.

ХIАНЗАРЧА ХЬАЛАШКАРЧА КПСС АГРАРНИ ПОЛИТИКАХ

1989 шера 15 марта КПСС ЦК Пленуме КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яь доклад

Ши эзар гаргга йолча районашка РАПО административни аппарата метта демократически наькъаца, къахьегама коллективашта из ловш йолча кIийлен тIа вIашагIъехкай хержа йола органаш. Йоакхо а еш, могае еза вай агрокомбинатий, агрофирмайн объединенейн балха опыт. Мехка хIанзле уж болх беш я 300-нел совгIа, царна юкъе 110 кооперативни агропромышленни объединени а йолаш.

Хетаргахьа, нийсдалийта йиш яц доал дара формаш хоржача дакъе низ белга. Мел бе-бе уж хиннаяр аьнна, массанена цхьатарра доагIаш дола хIама хила деза шоай лоIаме а шо-шоашта доал деш а уж хулга, боахама гIулакхаш кхоачашдара йола кулгалдара методаш, кооперативни юхьигаш дегIаена хилар, продукци кийчъяра, чакхъяккхараи йохкаран дакъе интеграционни бувзамаш вIаштIехьдахар.

Документаш тIа ювцаш йола доал дара областной, краевой, республикански, звеньяй хьакхехьара предложенеш а я иштта керттерча дакъе юртарча экономически отношенешта овлангара денз перестройка яра хьадоагIача декхарашка хьежжа.

Хьадда аьлча, цуморча моттиге а вай коггIортилга ю хIанз реально йолаш йолча опытах. Аз дувцар да областной боараме а агропромышленни комплексана доал дара кердача формаша шоашта никъ хьабеллаш хиларах. Директивни функцеш кара а йолаш, хIанзалца болх беш хиннача АПК доал деча органий метта дIаотташ латт лохера хьалтелача инициативагIа вIашагIъехка боахама образованеш.

Овлангара денз хувцалуш йоагIа цар функцеш а. Цу тайпарча формированеша беча балха маIан латт районни формированей бокъоний гома чура ара а ювлаш, кхы а лакхагIча боараме координаци е езаш дола дешаш къоастадеча реальни гIо де дезаш хиларах.

Цунца бувзам а болаш, оттаде а доагIаш хаттар отт политически реформа аргIанарча этапе кердача тайпара миштта вIаштIехьдаха деза цхьан оагIорахьара Советашен цар исполнительни органашен, шоллагIча оагIорахьара — районни, областной, краевой, боараме йолча аграрни формированеша вIаши цхьана леладу гIулакхаш. ХIанз моттигерча самоуправленехи моттигерча боахамахи дола Закон кийчдеча хана, цIенхаштта уйла е еза цу дешай ерригача комплекса. Советий шоай хьал хувцалургхилар, хIаьта иштта бIарчча хьанийцача юртара экономически хьал кардинальни хьисапе хувцалуш латташ хилар теркал а деш. ТIаккха цудухьа вIаштIехьъяха езаш я вIаши гIулакхаш леладара йола керда механизмаш.

Союзни республикай боараме агропромышленни комплексана доал дарах долча дешага хьажа деза, хIанзле кийч а даь кепатехача союзни республикашкарча экономикан социальни сферанеи доал дара гIулакха перестройка яра юкъарча принципех долча документа проекта контексте, цар суверенни бокъонаш, шо-шоашта доал делген шо-шоашта финансировани елген шердара кIийлен тIа.

Хьадда аьлча, дувцаш дар да агропромышленни комплекса еррига проблемаш къоастаяра дакъе союзни республикай бокъонаш шерьярахи шоай регионашка баха нах кхачанца Iалашбара дакъе цар бехктокхам чIоагIбарахи. Цхьабакъда, цуморча метте а теркалде деза юртарча экономически отношенешта овлангара денз еча перестройка маIан. Из фу яхилга да аьлча, из да республикански боараме а АПК-ца ювзаенна йола доал дара органаш колхозий а совхозий а. агропромышленни комплекса кхыча предприятей боахама гIулакхашта юкъегIерта йиш яц яхалга. Республикай Агропромаша шоай декхараш кхоачашде деза гIулакхашка экономически хьисапе хьажарен процессашта регулировани яра йолча экономически методех пайда ийбарен кIийлен тIа.

ХIаьта союзни боараме доал дарах аьлча, ма могга цIенхаштта хьажа дезаш дош да из. Цун итог а хинна дIаэттар СССР Госагропром дIаяккхарахи массаза болх беш йола правительства орган а лоархIаш, кхачани закупкайн дакъе СССР Министрий Совета Паччахьалкхен комисси вIашагIйоллярахи йола предложенеш вIаштIехьъяхар.

Цу тайпара гIа цхьан лостамагIа боагIаш ба халкъа боахама керттера дешаш, цу юкъе АПК дегIакхувларах, мохк кхачанца Iалашбарах бола бехктокхам а болаш, кхоачашдара дакъе правительства лоархIам айбара вай дIахьоча наькъаца.

Новкъостий! Юртарча экономически отношенешта еча перестройко вайна реальни таро лу укх тIеххьарча шерашка вайга цIенхашт-та сагото йойта. цхьабакъда, долчча бесса аьлча, цхьан меттера цхьаккха дича а вайна меттахьа довла ца могаш дола из декхар гIулакхаца кхоачашде дIадоладаро. Аз дувцар да аграрни секторе вIашагIъеллача потенциалах эффективни пайда ийбарах.

ДIахьажал шо шоаш, 1961 — 1988 шерашка юрта боахаме дIаяхийтаяр 884 миллиард сом капитальни вложенеш. Тахан агропромышленни комплекса доалахьа я Iальмате йоккхий производственни фондаш: 360 миллиард сом гаргга юрта боахамен 68 миллиард сом чакхйоахача промышленностен. Укх тIеххьарча итт шера юртара энерговооруженность, техника, удобреней поставкаш цкъаи ахаззен гаргга алсамъяьннай.

ХIаьта цу Iальмате йоккхача потенциалах, аз хьалхагIа ма аллара, эшшача боараме хьахила доагIаш дар хьакхоачаш дац вайга. Из бахьан долаш езлу продукци, хIаьта фондоотдачеи рентабельности лохача боараме я.

Къаьгга хьагуш я ший ерригача негативни, общества зе деча тIехьаленашца йола затратни экономика. Со чIоаггIа тешаш ва, нагахьа санна боахам лелабара кердача экономически формашка довлара масштабни болх дIаболабой. йолаш йолча материально-технически база кIийлен тIа — белггала аьлча укх гаргарча хана а доахаш — юртбоахама производстве, бIарчча хьанийцача АПК дика толамаш даIа йиш хургхиларах.

Духхьал цу тайпара вывод е еза вай воашта ерригача анализа кIийлен тIа. Духхьал цу тIара дIадоладала дезаш да таххане а беча практически балха тIа. Цхьабакъда, вокх оагIорахьарча — бIубенна ала йиш йолаш да из — юртарча производственни отношенешта перестройка яро дIадехаргда керда техника хулга, прогрессивни технологеех пайда ийбелга.

БIубенна увттае йиш я прогнозаш: боахам лелабара кердача формаша чIоагIбергба юрта боахама техника а кхыйола ресурсаш а лоаттаеча экономика отраслашта беш бола Iоткъам.

Эггара хьалха цар кхоачашде деза, хIаьта тIехьа а ца доахаш кхоачашде деза декхар, — из да юрта боахама еш йола комплексни механизаци укх гаргарча шерашка чакхъяккхар, ахархочун къахьегам эвсарле лакхагIа йолаш, кхолламегIа а дукхагIа безам болийташ а хилийтар духьа лаьтта леладаран хьайбаш леладаран эшача машиний системаш вIашагIйохкар.

Къаьстта ира латт баьцадаараш кхедар, шекара свеклаш кхеяр, боамби кхебелга. лен кхеделга санна йолча отраслашта механизаци яра проблемаш. Воча хьале да эггара хьалха зIамигача, 80 процентал совгIа кулг-кара болх бе безача хьайбаш леладеча фермашта механизаци яра гIулакхаш а. КIезнга я доакъар кийчдеча производствана, наьха бешамашта, лоаман хьалашка, мехка гIолла дIалаьрхIача 50 миллион гектарал тIех долча зIамигачаконтурни кхашка деча балха эшаш йола техника

Дуккхача шерашка вай духхьал белгал мара даьхадац чакхйоахача промышленноста материально-технически база эсала хилар, тIа мара ийьяц цу хьакъехьа йола решенеш, цхьабакъда, дикагIча оагIорахьа хоалуш хувцаденна хIама-м дац. Юртбоахама производства таханарча а масштабашка хьежжа яц мехка ерригаш хIана яц, аьннача, регионашкара хIамаш чакхйоахача предприятей сеть, хIаьта вай-м кхы тIа а из дегIайоалае дага ма дий.

ХIаьта гIулакх-м, новкъостий, из сеть дегIайоалаянза хиларца дувзаденна ца Iеш, дувзаденна да предприятей технически боарам лоха хиларца. продукци йизза чакхъяхара, цунна расфасовка яра эша прогрессивни технологически оборудовани тоъаш ца хиларца.

ХIанз мукъа з. бухсоццача кхаьчача, вай оттаьй, сона хетачох, хIамаш чакхйоахача промышленноста модернизаци яра реалистически программа. Цу гIулакхашта лаьрхIа дIахийцай 77 миллиард сом капитальни вложенеш. Из программа кхоачашъяра граждански машиностроенел совгIа юкъеэзад иштта оборонни промышленноста доакъош а, доаржадеш латт социалистически а капиталистически а мехкашца цхьана леладу гIулакхаш а.

Меттахьара баьннаб болх, алсамъювлаш латт цун масштабаш, хIаьта тешам беннаб укх гарггача хана уж декхараш бухсоццаш кхоачашде йиш хургхиларах. Цхьабакъда, заказчикаша, проектировщикашен машинашъерашен укхаза цхьа барт а болаш, оарцагIдаха дезаргда кIезига доаца низаш. ХIаьта цкъарчоа гIулакх миштта латт аьлча, из латт комплектни импортни оборудованех пайда а эцаш, хьалъеш йолча предприятешка а тIехь 1986—1988 шерашка караерзаяь капитальни вложенеш 78 процентага мара дIакхоачаш ца хиларах.

Кхачанца Iалашо яра проблема Красноярск, Новокузнецк, Новосибирск, Свердловск, Ярославль санна йолча йоккхийча промышленни централашка мел ира латташ я ховш да. Цхьабакъда, хIамаш чакхйоахача промышленноста объекташ хьалъяра еш йолча йоакхонах кхы хIама оалалургдац, геттара ийрча хIама да из, аьнна алар мара. ТIаккха хIаьта мичай-теш моттигера Советаш? Мичай партийни организацеши кулгалхой-коммунисташи?

А, новкъостий, гIулакхаца цу тайпара мара хьашт ца хуле, гаьна довргдац вай. Машинаш, хIаьта лаьтта леладара а, хьайбаш леладара а, хIамаш чакхйоахача промышленноста а, арендатораштей кооператорашти, наьха доалахьарча гIонна долча боахамашта, мехка бебеча зонай хьалашта эшаш йола эггара бе-бегIа йола машинаш арахецилга дIахо алсамдаккхара декхарах дувцача хана техника, оборудоване а производства кхыча средствай а дикалахи уж тешаме хиларахи дола дош ира увттаде деза вай.

Аграрни сектора бодхлоша нийса а доахаш хьалхадоах, шоай монопольни хьалах пайда а ийбеш, машинашъераша цкъаза низагIа къаьнарча конструкцеех йола безача маьхера, тешаме хилари эффективности лоха йола машинаш юрта качъехаш хилар. Из духхьал юрта боахама даь ца Iеш, иштта бIарччача мехка а зе деш дола хIама да. ХIана аьлча, дувцаш дар-м йоккхий коллективаш къахьегаш. Йоккхий мощносташ болх беш йолча, дуккха металл. доагор, электроэнерги дIаозача Iальмате йоккхийча масштабех йолча производствах ма дий. ХIаьта лоархIамеча дакъе цун беррига мах боабу машиностроительни продукце дикал лоха хиларо.

Дика йоаца техника лелаяро геттара боккхача маьхера ремонта служба, хIаьта цига болх беш ва миллион совгIа саг — ерригача юртбоахама машиностроене болх беш барел дукхагIа, — ший доалахьа хулийтилга дIатIабуг юртбоахам. Цхьаь цхьан кхыча мехко ювлийтац шийгара цу тайпара камаьршал!

Цхьанна хIаманна пайдана доацар ма дий из: дунен чу эггара дукхагIа тракторашарахец вай. ХIаьта цунца цхьана массанахьа а массанегара а хьахозаш да уж тоъаш ца хиларах ду лоткъамаш. Из — производства структура тIехьайиса хиларах, машинаш дика ца хиларах хьахиннар.

Машинашъераша каст-каста оал, колхозашкен совхозашкен техника сиха йох кадрай профессиональни боарам кхоачамболаш ца хилар, эксплуатацен ремонтан служба во хилар бахьан долаш. Сона хетачох, бакъдолчун дакъа да цу дешашца. Цхьабакъда, новкъостий, квалифицированни кадраш а мел эшаш йола ремонтни база а йолаш долча хьалхалаттача боахамашка а кIезига леткъац машинаш дика яц, яхаш.

ДIахойодача хана а. ла йиш йий-те вай даьхен техника дуккхача параметрех доазол дехьарча аналогел эсалагIа хилар? Дош хIанз иштта латт: аграрни сектор техникаца Iалашъяр — из эггара хьалха цун дикали тешаме хилари лакхдар.

Хетаргахьа, правительствас, машинашъеча дакъерча цун бюрос, СССР Госплана, Iилманхошеи специалисташен, производителашен потребителашен дакъа а лоацаш, де дезар да из лоархIамегIа йола паччахьалкхен проблема тахка а техка, къоастаяра наькъаш лахар.

Укхаза дIахо а ца дича даргдац технически политике деш дола структурни а дикала а хувцамаш. Во техника хьае йиш хургйоацача экономически хьалашка дIакхоачабе беза машинашъераш.

Опыто хьа ма гойттара. эшаш йоаца а пайдана йоаца а техника качйолла гIертарца, производственни монополизмаца къовсам лоаттабара эффективни средство я оптови торговли. Кхы дикагIа хила йиш йоацаш дика тарлуш я из кердача экономически отношенешца.

Агропромышленни комплекса хIанзарча ханара база вIашагIйоллярах, кхачан проблема къоастаяра контексте дувцача хана теркал ца деш дита йиш йолаш дац юртбоахама продукци чуэцача хана, транспортировка еча, лоаттаечеи чакхйоахачеи хана хIама довш хиларца дувзаденна дола дош а.

Ялат чуэцачен цIаьккхазза гулдечеи хана цох довш дар дIакхоач 15, хIаьта цкъазза 20 миллион тонна-га. Из миссел хIана дац, аьнна, доаду из лоаттадечен чакхдоаккхачен хана. ХIаьта деррига а вIашагIтехача, новкъостий, доазол дехьара вай еча закупкай боарама нийсса хул из.

Дулхакомбинатий сеть дегIаена ца хиларах. цар технически боахам лоха лиларах, бийдалах эффективно пайда ца эцарах. эггара кIезигагIа лаьрхIача а, миллион тони гаргга дулх дов. Из хул кхачан продукций дефицит иштта а ира йолча хана. Иштта я-кх цу проблема масштабаш.

Продукци чакхйоаккхача промышленноста хIанзара база хьаяра лоархIам белгал а боакхкаш. ала деза, дуккхадар боахам лелабара методех, гIулакхаца йолча наьха уйлах, бухсоццаш хьахулачунцара наьха безам лоха хиларах дIагIертилга. Нагахьа санна саг кхыча экономически хьалашка оттавича, цо машар бергбацар продукци йовш хиларца, боахам во лелабарца, эшачул совгIа рузкъа доадарца. Долче, къоастаде деза-кх из дош.

Новкъостий! ХIанз вай юртара экономически гIулакхаш овлангара денз хувцача хана, дика хьал хьахул юрта боахам Iилман-техническа революцеца органически вIашагIтохара, кердача технологешка довлара, биотехнологена, селекцена, агрохимена карагIдаьннарех, юртбоахама къахьегамах хьахулар алсамдоаккхаргдолча дерригнех хьинарегIа пайда эцара. Фу йоах дунен опыто? Дуккхача мехкаша кхачан ресурсаш алсамйоахача дакъа доккхий толамаш керттерча дакъе Iилман-технически карагIдаьннаращца — «баьццара революци», аьнна, цIи тиллачунца — дувзаденна да.

Iилмана карагIдаьннарех пайда эцара боккха теркам тIабахийта безалга хьалхадоакх вай юрта боахам лелабеча хьадда долча Iалама хьалаша. Ховш ма хиллара, лоадам боацар ца лаьрхIача, уж кхы Iаяха дика да ала йиш яц. Цхьабакъда, вайна хаоттам а климатически хьалаш а хувцалургдац. Вай декхар фуд аьлча, из да долаш долча хьалашка болх бе Iамар, эггара халагIдолча шерашка мохк кхачан продукташца тешшаме Iалашбар.

МалагIа лоархIам болаш да хьалхалаттача боахамний масал? Из лоархIаме да Iилманен кердача технологенен карагIдьннараш боахам лелабара кердача методашца, болхлой къахьегамцара безам совбаккхарца вIашкадоаладе дезарах. цо вай тешадеш хилар бахьан долаш.

Цхьан дешаца аьлча, аграрни сектора экономически гIулакхашта а материальни базана а овлангара денз деча хувцамий дIадаккха йиш йоаца дакъа а хинна дIаотта деза Iилма.

Iилман маIан кхыча бесса хила деза, предприятешца дола цун гIулакхаш дIа-хьа хьашт хилара, боахама расчета кIийлен тIа латта деза.

Сона хетачох, къаьстта из да вайна тоъаш доацар. Вай цу деша дIатIакхача ца могаш цкъа гаргагIорташ, тIаккха гаьнадоалаш го тувсаш лел. Сов чIоагIа хиннай-кх практикен производства эффективность лакхъяра хьадда гIулакхаш дарин тIаэцаш йоаца «Iилма Iилман духьа» яха уйла.

Цох лаьца дувцаш, сона лац, е кIезига а е дукха а. дикагIболча Iилманхоша-аграрникаша беча балха лоархIам лохбе. Цхьабакъда, цар юкъехьош дола дакъа дуккха дукхагIа хургдар, нагахьа санна Iилман коллективашта производствaца духхьалара бувзамаш оттаде могаре.

Цудухьа цIаьхка а белгалдоаккхаргда аз, укхазара керттера дош — из Iилманн тохкама организацеш боахама расчетага, договорни отношенешка йовлар.

Кхыйолча ерригача коллективаша санна, Iилман учреждениеша шоаш Iалашде деза рузкъа, цун чотагIа шоаш дIахо дегIаахара финансировани е. Iилман тохкамаш дарах стимулировани яра таронаш шерье, Iилманхошта материальни поощрени е еза цар. Цу тайпарча наькъо деррига а ший моттиге дIаоттадергда, хьанна фу карагIдоал хьахьокхаргда, сихха а гIуш йола а результаташ хулийтаргья.

Из даро дIадехаргда Iилмангара цо ший балха тIа хьадда перестройка яр, хьалхарча дакъе кхачан программа кхоачашъярца дувзаденнача тохкамашка довлар.

Хетачох. цу дакъе дукха хIама де йиш йолаш я Iилман - производственни объединенеш. - производственнии Iилман - производственнии системаш.

Цхьабакъда, новкъостий, из кхы цхьаькха йоккха перестройка я. Вай аграрни Iилма партийни, советски, боахама органий оагIорахьара ше теркалдарга а цар ше хьаллацарга а догдаха йиш йолаш да. къаьстта материально - технически база хьаеча а долаш.

Керда декхараш оттаду вахаро общественни Iилмай дакъе тохкамаш дераштa хьалхашка а. Къоастае еза доалахьен, кооперацe, аренда.товарно-ахчан гIулакхий, тайп - тайпарча социальни группай хьаштий проблема. Ма дарра аьлча, «кIай кIаьд» ба — экономическии социальнии прогноз яр, Кхоачам боллаш техкаяц структурни хувцамий, пропорцей, баланс хилийтара закономерносташ.

Новкъостий! Обществос тахан хьинарегIа къестаду экологически дешаш. Советски общественноста цу тайпара позици ма хулла могае а хьаллаца а еза. Дувцар бокъонца хила деза боахам лелабара тIаерзаяь хIара решени Iилмо бакъъеши массе оагIорахьара техкан хиларах. - Кхыдола наькъаш укхаза пайдана дац.

Алхха иштта болх бе беза вай. Юрта боахам, агропромышленни комплекс дIахо дегIайоалаяра дешаш къестадеш, йоакхо е еза. боахам лелабара гIулакхо гонахьарча Iалама зе ца дара меттел, экологически кхохкам лаьгIбара, укхаза Iайна проблемаш дIаяхара.

Укх тIеххьарча хана дукха дискуссеш хул — каст-каста чIоаггIа эмоциальни хьисапе а йолаш — кхашка, бешамашка хий дехкарах боалача пайдахи хулача зенахи. Уж дешаш ира оттадара бахьанаш тоъал дукха да: хий дехкача лаьтташта проектировани еча а хий дехкара лаьтташ кийчдеча а дукха гIалаташ дувлийтад. Цхьайолча моттигашка хий дехкача лаьттаех биззa пайда эцац. Царех тоъал доккха дола дакъа оборота юкъера даьнад, кхы меттаоттаде таро а йоацаш.

Цхьабакъда, из бахьан долаш хий дехкилга вIалла хила йиш яц, яхар нийса дац. Вай юртбоахамера хаоттама хьалаш чоалхане да: цхьайолча моттигашка хиш ца дийхкача далац вай, кхычахьа — лаьттанцара сов йола тIоадал дIа ца яьккхача далац. Дуккхача бIаьшаренашка Iоаьхча опыто йоах, мелиораци, хьалхарча аргIагIа хий дехкалга а долаш, даим а тешам болаш а юртбоахама продукци яккхара къоастам беш дола гIулакх да.

Мелиораци шеррача масштабашка чакхйоакк Америка ВIашагIкхийттача Штаташка, Китае, Инде, европейски паччахьалкхенашка, ма дарра аьлча — массанахьа а. Дунен халкъашта юкъерча организацеша яхачох, тахан дунен тIара 200 миллион гектар лаьтта хий дилла да.

Долче, дувцар кхыдар да — мелиораци чакхйоаккхаш Iалама зе ца дар, лаьтташ ца талхийтар, пайда боацаш халкъа рузкъа ца доадар.

ХIаьта вай дуккхача регионашка хиннаь укх тайпара да: миллиардни средстваш дIаяхийтай, цхьабакъда, боагIаш бола пайда нийца бац. Цул совгIа, цхьайолча моттигашка кIезига доаца экологически зе а даьд.

Хетачох, этта хьал кхетаде деза, из теркам тIабахийта тахка а техка, нийса а Iилмо бакъдеш дола а наькъаш лаха деза. Цхьабакъда, хIанз а дика гуш да, хьалхарча аргIагIа мелиорированни лаьтташка лостам бе безалга, лаьттахи хихи рациональни пайда эцара эша мероприятеш чакхъяха езалга. Цунца цхьана — тIехьатетта йиш яц хьаIайна экологически проблемаш къоастаелга а.

Цу тайпара хьал эттад химизаце проблемана гонахьа а. ХIана? Бахьан хьалха хиннар да: химически продукташ хьаеча хана санна, хIаьта иштта царех пайда эцача хана а Iалама цар беш бола Iоткъам дIабаккхара эшача технически технологический решенешта ббаггIаш бола теркам тIабахийтац. Долче, дувцар цIаькха, решенеш тIаэцача хана, уйла а яь никъ лахарах да.

Шеко яц, тахан хими йоацаш Iе йиш ца хиларах. Цхьабакъда, химе средстваш хьаеча, дIа-хьа кхухьача, лелаеча, къаьстта уж лаьттах дIаеча культурен бехктокхами чIоаггIа айбе беза вай. Вай кадраш а дукхагIйолча хана эшаш йола квалификаци йоацаш хул. Из деррига а сихха меттадоаладе деза.

Кхы цхьаькха. Цхьацца бахьанаш хиларах боаггIача тайпара лаьттан мах бац вай. ДукхагIйолча регионашка кIезиглуш доагIа лаьтто хьалур. Йоккхий моттигаш чулаьцай гIомаро, миха, хин эрозе. Дуккхача районашка тIа-тIа дукхагIа хулаш доагIа тух доаллеи мистен лаьтташ.

Кхы дIахо. новкъостий, лаьттанца из ловзар де йиш яц. Ха хьатIакхаьчай лаьттахи лаьтта леладарахи дола Закон кийчде а тIаэца а. ЧIоагIде деза кхом ца хеташ лаьттах пайда эца гIертарца къовсам лоаттабара тIадерзадаь вай законодательни гIулакхаш. Цхьабакъда. из а кIезига да. ДукхагIа теркам тIабахийта беза лаьттах дикагIа пайда эцара тIаерзаяьча Iилман методашта, севообороташ, лаьтта лораду технологеш юкъейоалаяра. Из лаьтта леладерий духхьалара декхар да.

Экологически проблемаш чоалхане а лоархIаме а хилар кхетадаро къаман экологически программа оттае езача кхоачадаьд вай, из чакхъяккхаро цу дакъе, хьаIайна дешаш дIа а доахаргдар, халкъбоахама декхараш кхоачашдеча вай кердача доазонашка а дугаргдар. ЛоархIаме да из программа цхьаккха хIама юстара ца дуташ, шеррача демократически кIийлен тIа, гласноста хьалашка, общественносто, практически болхлоша, Iилманхоша дакъалоацаш кийчъяр.

Массехк дош аргда аз инвестиционни политиках. Укхаза керда хьал отташ латт. Ха хьатIаэттай инвестиционни политика иштта хувца еза. цо аграрни сектор дегIайоалаеча бокъонца эшараш белгал а доахаргдолаш, «готта моттигаш» шерье новкъостал а дергдолаш, материально - технически базеи социальни сфери цхьана дегIайоалаяр Iалашдергдолаш.

Шоана дIаденнача документий проекташ тIа хьалхадоаккхаш да капитальни вложенеш эггара хьалха юрта боахама технически боарам айбара, продукци чакхйоаккхача промышленноста, транспортировка еча сферана керда Iалашо яра, продукци лелаяра, из йовлга чIоаггIа кIезигдара дIахьожае, аьнна.

Юртбоахама продукци «хьаяр — дIа-хьа кхахьар — лелаяр — чакхъяккхар — маьхалъяккхар — яар» яха деррига гIулакхаш цхьана дегIадоаладар вIаштIехьдаккха деза вай.

Капитальни вложеней цу тайпарча структуро аьттув лургба кIезигагIа рузкъа дIа а дохийташ, дукхагIа пайда баккха, хьалхарча дакъе продукци йоаелга кIезигдари из чакхйоаккхалга тоадари чотагIа а деш. КхойтталагIча пятилетка юрта боахама продукци 16 процент тIакхетача хана, кхачан товараш хьаделга 26—30 процент алсамдаккха лерхI.

ХIанзарча инвестиционни политико теркал де деза кхы цхьаькха а — финансироване источник чIоаггIа хувцаялар. Нагахьа санна капитальни вложенеш хьалха керттерча дакъе лакхера хьахьожаеш а регионашген аграрни сектор дегIаяра лостамаштеи центро дIаенъаш а хиннаяле, хIанз эшаш йола средстваш хьалха Iалашъе еза къахьегама коллективаша шоаша.

Капитальни вложеней пропорцеш иштта цхьан боагаме дIа-хьа хьежае йиш яц вай. ХIара регионе, хIара боахаме хьал тайп-тайпара ма дий. Цудухьа боахамаша шоаш къоастаде деза мишта а малагIа а пайда эцаргба капитальни вложенеех. Цхьан моттиге къаьстта теркам тIабахийта беза наькъаш хьадаран тоадаран, шоллагIча — продукци чакхъяккхара, кхоалагIча — социальни сферана. Сона хетачох, дош иштта къоастадар нийса а да. боахамаш шоай лоIаме хилар чIоагIдаран решенеш тIаэцача децентрализаци йолаш уж хиларан жоп луш а да.

Цхьабакъда, цаI да-кх йоакхо е, езаш — мишта хьергья эшаш йола тароний база, производственни коллективаша шоай рузкъах эцаш йола машинаш, оборудовани, кхыйола ресурсаш эца йиш хургйолаш.

ХIанз, новкъостий, чIоаггIа лазар деча а ирача а, миллионаш болча наьха хIара дийнахьарча вахарах хьокхалуш долча дешага, — юрт социально кердалкккхарга — вала лов сона. Ца аьлча - даргдац, цу гIулакха дIахьежаеча ресурсаша аьттув балийтац юрт городал чIоаггIа тIехьаюсаш хилар дIадаккха. Юрта геттара вогIа да медицински, торговли, культурно-бытовой Iалашо елга, хIаьта нах бахача фусамий технически Iалашо 2—5-эза лохагIа я городе йолчул.

Ахархочун вахари къахьегамй хьалха санна безам тIаозаши сий долаши бац. Нах, хьалхарча аргIагIа къонабараш а болаш, дIаух юрташкара. Дуккхача шерашка юртара дIауха нах дукхагIа бар керда хьахуларел. Болх бе йиш яраш — 20, бераш — 50 процент дукхагIа дов юрташка, городе довчул.

Доккха зе дир юрта керда промышленни предприятеш йоккхийча городашка хьалъяр ший керттера декхар хеташ хиннача харцахьарча политико. Кхыметтел юкъарчал доацаш ший бийдала базаца ювзаенна йола юртбоахама продукци чакхйоаккха промышленность а индустриальни централашка мара дегIа ца йоагIача кхьчар гIулакх.

Юрташкара дIаяьхар шура чакхйоаха, кирпишк хьаю зIамига заводаш, пекарнеш, кхыйоа эшаш йола производстваш. Укх тIеххьарча итташ шерашка сих бенна дIакъовла йолайир юххьанцара школаш, дарбан учреждениеш, юртара тикаш.

Юрта хьашташ диццаро, городаш дегIайоалаеча гипертрофировани яро доккхийча социальни гIалаташка кхоачадир гIулакх. бIарччача регионий экономика лерттIа болх бе йитацар цо. Из бахьан долаш юртарча наха къахьега сфера готъелар. иштта а кIезига йола къахьегама ресурсаш дIаухар юртара. ТIеххьарча дакъе цо кхохкам оттабир городашка, чIоаггIа во Iедкъар из кхачанца Iалашо еча а.

Эггара садуар фуд аьлча, из да юрт сел халача хьале йоллаше, укхаза социальни гIишлош хьалъяра планаш лоха хилар. Къамаьл деча хана берригаш а юрт социально кердаяккхара тIехьа ба, хIаьта гIулакхага диллача — мелал, ма дарра аьлча, бехктокхам ца хилари хIама бе-башха ца хетари да.

Шо хьажийта, новкъостий, хьачулу юрт социальни дакъе сихха дегIайоалаяра де дезараш белгалдоахача соцама проект. Керттера моттигаш дIаеннай наха баха фусамаш хьалъяран коммунальни Iалашо яран. Хьае еза юрта цIенош хьалдара лаьрхIа хIанзара база, шерра юкъебоалабе беза цу гIулакха городера гIишлонхой, ма хулла хьаллаца деза боахама способаца нах баха фусамаш хьалъяр, хIаьта иштта наха шоай доалахьара цIенош хьалдар а. КхойтталагIча пятилетке юрта цIенош хьалдара темпаш эггара кIезига аьлча а шозза лакхъе еза. Цигара хьадоагIаш а цу тIа додаш а хила деза деррига а.

Шерра балхаш де деза газификаци, теплофикаци, электрофикаци еш, хий дуллаш. Юрта бахача наха доагIа а доагIаш хаттар оттаду — вай мехка иштта йоккхий таронаш йоллаше, юртага кхоачар сел кIезига хIанад, ший ерригача проблемашца цхьаь хIана вут ахархо?

Ма дарра аьлча, вайна принципиально кхыбола никъ эш юрта коммунальни хьал - тарон дешаш къоастадара. ДукхагIдолча дегIадаькхача мехкашка вахара Iалашо еча автономни системай новкъосталца къестаду уж.

Кердача тайпара бIарахьажа деза вай юртарча цIена, юртарча ковна. Эггара хьалхарча дакъе дIадаха деза цIеной доккхала, вIаштIардаь хилара, архитектурана оттадаь доазонаш. Шоай безам болчча тайпара хьалдайта нахага цIенош. Хоза, дика, паргIата, юртарча наьха дуккхача ноахалашта накъадаргдолаш хьалдаь цIа бокъонца дега дезаш цIа а хинна дIаоттаргда. Алхха цу тайпарча цIеноша хувцаргда юрта сибат.

ТIехьатетта йиш йоацача декхарех цаI — наькъаш дахкари тоадари. Из теркалдаь керда планаш кийчъеча хана. Пятилетка проектагIа 1991—1995 шерашка чIоагIа тIехе йола 226 эзар километр боахама чурча гIулакхашта лаьрхIа наькъаш дахкен тоаден лаьрхIад.

хIаьта иштта лаьрхIад колхозийи совхозийи ерригa центральни усадьбаш районни централашка вIаши ювза, царна юкъе хадаш боаца транспортни бувзам оттабе. Ховш ма хиллара РСФСР Нечерноземни зоне наькъаш дахкари тоадари овлангара тоадара тIаерзаяь лаьрххIа программа тIаниццай. Цу гIулакха дIахьожаяьй 35 миллиард сом капитальни вложенеш.

Юрт социально кердаяккхара юкъедоагIа школаш, больницаш, культурни, спортивни учреждениеш, хIаьта иштта торговлеи бытовой Iалашо яреи предприятеш шеррагIа хьалъяра гIулакх. Нах сезонни балхех мукъа хилар дукхагIча дакъе лаьгIде мегаргда гIонна йола производстваши промыслаши дегIайоалаяра, хIаьта иштта, къаьстта халкъа эша товараш арахецараш а йолаш, промышленни предприятей филиалаш хьаелара чотагIа. Паччахьалкхен лоархIам бола дош — общественни а цIагIара а боахам лелабеча юртарча кхалсага къахьегамей бытен хьалаш бухе денз тоадар. Из деррига а де дезаш да, новкъостий. Цул совгIа, тIехьа ца тетташ а, цIенхаштта болх беш а деш.

Пленум кийчъеча хана парте юрташкарча райкомий секретараша, колхозийи совхозийи кулгалхоша ира оттадора колхозхой социальнии пенсионнии Iалашо тоаяра дош. ХIанз чакхбоалаш ба пенсеех дола закон кийчдара тIаберзабаь болх, цига нийсхо йолаш къостаде деза уж дешаш.

Къаьстта теркам тIабахийта беза гIулакх — хIанзарчоа миграце процессаш юхакъовла аьттув ца боалача нах дIауахача районий а моттигий а кхел. Укхаза, хьахетачох, кхыча регионашкара нах цига хьабахкара безам тIа а озаш, кердача моттиге лерттIа баха ховша эша хьалаш царна хьа а деш йола лаьрххIа лостам бола паччахьалкхен программа эшаргья.

Оаш теркал даь хургда цу хьакъехьара хьадда йола предложенеш проектана юкъейоалаяьлга. Царна чудоагIа ер дешаш: тIехьагIа льготни хьалашка нахага дохка йиш йола дика цIеноши квартираши хьалъяр, шоай доалахьара цIенош хьалде ловш бараш хьаллацар, царна цу гIулакха эша материалаши льготни кредиташи телар, боахама Iалашо яра эша единовременни пособеш ялар, мах боацаш баха хьабаьхкарашта хьайбаши коа тIара оалхазараши далар. Юрта болх бе ловрашта городера цар фусамаш йитара дош а оттадеш да.

Хетаргахьа, цу тайпара никъ дика тIаэцаргба городен юртен бахача наха, къаьстта къахьегама ресурсаш эшачул совгIа йолча регионашка а эцаш.

Цу тайпара йоккхача а лаьрхIар чакхдаккхара тIаерзаяьча а социальни эргалонаш яра программо обществагара боккха низ, партийни организацешкара, халкъа депутатий Советашкара теркам тIатеIIа болх бари дIадехаргда.

IV.

Цу тайпара новкъостий, КПСС аграрни политике овлангара денз хувцамаш дара тIадерзадаь гIулакхаш да оаша дувцара оттадеш. Дувцар да юрта, города, колхозхой, болхлой, интеллигенце — кхыча дешашца аьлча ерригача вай общества — вахарерча хьашташта жоп луш йолча йоккхийча политически социально-экономически эргалонех.

Юрта доккхий хувцамаш хулача дIакхаьчаб вай мохк. Уж атта, цхьаккха хало йоацаш е ше-шегIа хургда, аьнна, хетар гIалат ва.

Болх бе безаргба, — чIоагIа, тIатеIIа,, халонашта сатохаш болх бе безаргба — кердача аграрни политика маIани чулоацами боашхаш, вай кадрашта керда лостам луш, партийни, советски, боахама органий балха методаши наькъаши овлангара денз хувцаш.

Цу балха лоархIаме политически белгало я юрта эргалонаш еча хана низ бара, тIатеIара, искусственно сухал бара методашта биззача боараме «ах» алар. ЦIенхаштта гIалат дергда вай, нагахьа санна кIеззигача боараме, даьнна а, администрированега доале. Цу тайпарча кулгалдара стило ше харцйолга хьахьекхад, аграрни секторе кризисни гIулакхашка, кхачанца Iалашо еча дакъе хIанзарча хьале кхоачашдаьд вай.

ХIанзара керда политика дIайоалаяла еза юртарча экономически гIулакхашта перестройка яра, боахам шоай лоIаме лелабара, сага инициатива мукъайоаккха тайп-тайпара формаш юкъейоалаяра тIаберзабаьча наькъагара. Цу наькъаца хила деза Iилман-технически прогрессана, ахархочун къахьегамеи бытеи хьалашта, юрт социально кердаяккхара цахаддаш терко яр.

Партийни организацей декхар — командаш а ца телаш; кулгалдар, хувцамаш эшаш хилара, шоай кхел къоастае царна могаргхилара а йз де уж декхарийла хилара а кхетам луш, нахаца хьаькъале болх бар. Цо аьттув лургба экономически проблемаш къоастае а советски общество демократически дегIайоалаеча новкъа дIахо гIа баккха а.

Керда аграрни политика чIоаггIа правовой кIийле йолаш хила еза, колхозий, совхозий, кхыйолча предприятей болхлой, кооператораш, арендатораш, агропромышленни комплекса беррига къахьегамхой керда политика чIоагIа а йIаьхача хана лаьрхIа а йолга тешаргболаш. Цу дерригнена тIехьашка латт уйла янза аргйоаца а практически гIулакхашка яха еза а цIенхаштта политически, социальни, экономически, организационни, культурно-образовательни проблемаш.

ДоагIа а доагIаш оттаде деза хаттар: сенгара дIадоладала деза, фуд, хьалхарча аргIагIа де дезар? Сона хеташ ,вай нийса хургдацар, нагахьа санна укхаза, Пленуме, вахара дерригача дешашта рецепташ тела доладелча. Керда аграрни политика цу е кхыча региона, цу е кхыча боахама хьаддача хьалашка чакхъяла езаш ма йий.

Цхьайолча коллективаша хIанзле Iоаьй боахама расчетагIа болх бара, дезала подряди арендни формаши юкъейоалаяра опыт. Кхыбараш хIанз мара керда декхараш тIаэцаш бац. Геттара кхы тайпара хьал да тIехьадусача боахамашка. кадрай проблема ира латтача нах кIезигбеннача юрташка.

(Йистедоалар 4-ча оагIо тIа).

ХIАНЗАРЧА ХЬАЛАШКАРЧА КПСС АГРАРНИ ПОЛИТИКАХ

1989 шера 15 марта КПСС ЦК Пленуме КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яь доклад

(Нистедоалар. Долалур 1-ча, 2-ча, 3-ча оагIош тIа).

ХIаьта а, хетачох, ерригача партийни организацешта къахьегама коллективашта укх тайпара хьехам бала мегарба, аьнна, хет сона: хьагулла а денна, бухе кхачалца ювца еза кердача аграрни политика керда положенеш, Пленума документаш, моттигера хьалаш кIоаргга кхета а деш, боахам лелабара формаш тIаэца еза.

Кхетадеш да, из деча мел боккха а хувца йиш йоацаш а ба партийни организацей лоархIам. Керда аграрни политика чакхйоаккхача хIанзарча партийни балха чулоацам, партийни комитетий балха стили методаши белгалъяла еза. Цар тешабе беза нах боахам лелабара керда формаш дикагIа хиларах.

Цхьан дешаца аьлча, эггара шерагIча демократизма кIийле тIа болх бе беза. Кхыбола никъ бац.

Хьалхайоаккхаш йола политика цIенхаштта кхетаяра ха эшаргья. Укхаза чIоаггIа лоархIаме да сих ца дулар, тIагIоллара къамаьлаш па дар. Цхьаккха дича хилийта йиш яц корзагIдалар, довзаш доацача хьалашта, кердача тайпарчеи кIоаргачеи хувцамашта хьалхашка деха хьовзар. Хила тарлуш хIама да кердачоа ширъяьннача оамалаша, догматически хьисапе уйла яро, эттача балха стило, итташ-итташ шерашка чIоагIлуш хьаенача вахара укладо новкъарленаш яр а. Хьагучох, юртарча къахьегамхой, цу даькъе кулгалдара кадрай а, психологе цIенхаштта эргалонаш е езаргья.

Кхы кIезигагIа лоархIам болаш дац, парте керда аграрни политика чакхйоаккхача халкъа депутатий Советий ерригача звеньяша шоай керда функцеш биззача боараме гучаяхар а. Аграрни формированешца, юртарча къахьегамхоша дола цар гIулакхаш чIоаггIача правовой а нормативни а кIийлен тIа латта деза. Лаьттахи кхыйолча Iалама ресурсехи нхом а беш пайда эцар, арендаторий бокъонаш лораяр, юрта социально-культурни база дегIайоалаяр — из дерригa деча хувца йиш йоаца лоархIам болаш я Советаш. Кердача таронаша аьттув лу царна нах кхачанца Iалашбелга тоадеча кхы а эффективнегIа болх бе.

Юртарча экономически гIулакхашка перестройка яр дIахьалхашка оза эффективни низ ба хIанзле Iоаьь опыт караерзаяри цох хьаькъале пайда эцари.

Политике долча кердачо партийни, советски болхлой, дуккхача наха йола информаце средстваш, хIаьта иштта Iилман учреждениеш тIаерзае еза теркам тIабахийта новаторски процессаш Iомаяра а уж дуккхача наха дIайовзийтара а.

Кердача аграрни политико къаьстта чIоагIа лоархIам бола декхар санна оттаду кадраша экономически знанеш караерзаярца цхьана хозрасчетни формехи методехи хьинаре пайда эца хана, уж шоай лоIамагIа а пайда боаккхаш а болх бе Iомаялара дешаш.

Хетачох, практически балха цу тайпара аспект а биззача боараме кхетае еза вай. Аграрни политика чакхъяккхаро духхьал юртарча къахьегамхоша боккха низ тIабахийтар дIадийха ца Iеш, — балха керттера дукъ цар ла деза а — дерригача халкъо низ тIабахийтар дIадехаргда.

Дерригача халкъа хьалхашка латтача гIулакхий шоай дакъа юкъедахьа деза машинаш хьаечар, химикаша, гIишлонхоша, доагора-энергетически доакъой болхлоша, ма дарра аьлча, беррига халкъа боахама къахьегама коллективаша. Эггара хьалха лоархIаме да аграрни сектора заназаш ханнахьа а дика а кхоачашдар, договорни гIулакхий кIийлен тIа юот социально кердаяккхара бокъонца гIо а дергдолаш.

Юрт дегIайоалаеча Iалаьмате боккха лоархIам болаш я советски интеллигенце отрядаш — хьехархой, лораш, Iилман болхлой, конструкторскии проектнии организацеш.

Аз хьалхагIа ма аллара, аграрни политика цхьа дакъа да кхачанца Iалашо яра дешаш къоастадеча районий, округий, областий, краяй, республикай лоархIами бехктокхами чIоаггIа айбар. Укхаза цIаьхка а кердадоаккх аз — иждивенчество хьаьдда дIаяккха еза вай.

Керттердар да, кулгалдара кадраша керда хьали вахаро шоашта хьалхашка оттаду декхараши дика кхетадар. МоттигашкаIалашо яра эша таронаш, новкъостий, хIара регионе йолаш я. Бакъда царех пайда эц тайп-тайпара.

Цхьабакъда, хIанзарча экономически хьалашка а пар шоай болх бу централизованни фондашка поставкаш яра декхараш толаме кхоачашдергдолаш, шоаш болча кхачанца Iалашо яр дикка тоадергдолаш. Дувцар-м, шин-кхаь областах хиниа а Iац: Цу тайпара хувцамаш хиннад Россе Центрально-Черноземни зоне, Къулбаседа Кавказе, Поволжье, СибарегIен, Украина, Белоруссе, Казахстана цхьайолча областашка.

Новкъадале а кхачанца Iалашо еча а юрт дегIайоалаеча а кхыдола хьал го йиш я. Масала, Iалаьмате йоккха лаьттан ресурсаш йолча Челябински областе аграрни сектор чIоагIа тIехьаюсийташ дола гIалаташ даьд.

Хьаэцаргья вай тIаккха Горьковски Куйбышевски областаш. Уж — йIаьхий регионаш я, тайп-тайпара продукци яккхара дукха таронаш а йолаш, цхьабакъда, царех геттара ледара пайда эц. Цупухьа укхаза кхачанца Iалашо еча даькъе цIенхаштта халонаш а я.

Кхачан продукташца Iалашо еча шоай таронех ледара пайда эц Пермски, Кемеровски, Днепропетровски областаша.

Керда аграрни политика чакхъяккхара болх дIаболабе беза партийни, советски, боахама кадрай хетараштеи уйлаштеи перестройка ярца, хьагучох, ший овлаш кIоарга хийцача иждивенчески психологи дIаяккхарца. Иждивенчества психологена моттиг яц кердача аграрни политике.

Новкъостий! Вай обществе чакхйоалаш я кIоаргга а дикалгахьа тIаерзаяь а йола эргалонаш. Перестройкага низ болаш латт, цо ший потенциал тIа-тIа дегIайоалаю, хIаьта из хIанзле хоа а лу. дIахо йодача хана кхы чIоагIагIа хоа а лургда советски общество социально-экономически духовни даькъе дегIайоагIача.

Общество кердаялара процессо органически юкъейоалаяьй шийна экономически политически реформаш, хIанз царех дIаккхеташ я аграрни гIулакхий реформа а.

Вайна хьалхашка латта декхараш Iалаьмате доккхий да. Уж кхоачашдаро ерригача партегара, дерригача халкъагара боккха низ дIабехаргба. Цхьа урхе яьккха Iе йиш хургьяц вай.

Массабараш а кийча хила беза парте, ше дер кхета а деш, шийна тIайица атта боаца болх чакхбаккхара. Ах наькъ тIа ца совцар, реалистично, дог-цIена долаш, къайленаш йоацаш вахара бIарахьежар — из да-кх вайна хIанз эшар.

Цхьабакъда, керттердар — сийлахь-доккхача вай халкъа хьашташца, социализма хьашташца хIара гIа нийсбеш, бIубенна дIахьалхашка ахар да.

КХАШКА БIАЬСТИ

Керттерча даькъе комсаш кхеяра лостам болаш я Надтеречни района «Знаменский» совхоз. Цхьабакъда, ворхI бIаь гаргга доахан, дукха жа а да цу боахаме. Уж доакъарца Iалашдара вIашагIъелла арендни подрядагIа къахьегаш ши бригада я. Соахка хIара хьайбана лаьрхIа 28 центнер доакъар кийчдир цар. Укх шера цун боарам 30 центнерага дахкоачабе лаьрхIад. ТIаккха из тоъаргда совхоза хьайбашта а кхыча боахамашта дохка а. Цу гIулакхо вIаштIехьдоалийтаргда бригадай алапи фонд а алсамъяккха.

ЛаьрхIар кхоачашдара ма хулла тешамегIа лард йолла гIерташ къахьегаш ба уж хIанз. Минеральни удобренешца подкормка еш я гураьхьа ялата, доакъара дIайийна хиннача культурашта. Агротехнико дIа ма дехха лаьтта кийчдаь, дIадахача шера ший ханнахьа дIайийна уж боарамагIа листа, цхьатарра низ болаш дегIайоагIаш а я. Подкормка хIанзле 800 гектар совгIа йолча моттиге яьй.

Удобренеш, хьалха арендагIа болх ца беча хана санна массанахьа цхьан боарамагIа а ца тоссаш, бальцовгIаш эсалагIа йолча дуккагIа кхоачийташ товс. Цудухьа кIезигагIа дIайохийт уж хIанз. Цунца цхьана лохлу ялат, доакъар даккхарга дIадодар а. Арендо декхарийла бу нах иштта болх бе.

ДIадувча фуна, удобренешта, доагора-смазочни хIамашта, кхычоа ма хулла кхом бе гIерташ чакхдоах балхаш. ХIаьта уж сихагIа чакхдахара, йоачан йоацача хана бийса юкъекхаччалца къахьег, лаьтта Iайна тIоадал соцаяра макхаш доахаш, кхаш тIера дIанийсдара культиваци еш. Доакъара культураш, масала, кенаца горох, кен ше, судански буц, кхыяраш дIаера болх дийнахьа бу.

Балха нормаш кхоачаш ца еш саг хургхиларах дувцилга а дац арендагIа къахьегарашта юкъе, хIаьта а шоай декхарех массарел дикагIа лоархIабу механизатораш Дударов Дамад, Яхаев Суламбек, Идельбиев Хизар, кхыбараш.

Х. МАГОМЕТОВ.

ДИКАЧА НАХАХ

ГIУЛАКХАШЦА ЧIОАГIЛУ СИЙ

Карабулакски химически реагенташ еча заводе цхьан метте бархI шера болх бар кхы Iаяха дукха ха яц. Укхаза-м пхийтта — ткъа шера хадданза къахьегаш хьабоагIа болхлой а дукха ба. Бакъда, уж шераш массаза а тайп-тайпара дIаух. Масала, хьаэцаргья вай реакторни блока аппаратчик Бовинова Ранса. Укхаза ше болх баьча бархI шера дика специалист а хинна дIаэттай из. Иштта ховш да аппаратчика професси укхаза керттера йолга. Керда цех яр укхаза хьаеллаш, дукхагIа къона болхлой бар цехе хьожабаь, иштта цига эшаш бар говза, йоккха опыт йола болхлой а. Цхьан аргIанарча партийни собране дийцар из дош. Эттара хьалха цу халача участке болх бе дIаяха лаьрхIар коммунистка Бовиновас а.

Хьалхарча деношка хала дар болх бе, хIана аьлча керда цех ший ханнахьа болх бе йолаензар. Цу хьалхарча шера план кхоачашйинзар цехо. ДIахо гIулакх иштта чакхдаргдолаш дацар. ФуннагIа да а, коллектив тохаялийта езаш яр. Шоай отчетно-хоржамий собране коммунисташа дийцар из дош, партийни группа вIашагIйолла лаьрхIар. Цига хаттар эттар: партгруппоргалла мала хоржаргва аьнна. Массавар цаI санна раьза волащ Бовинова Ранса Николаевна хержар цар. Цу собране цох лаьца коммунисташа дукха дийцар. Ший балхах дика кхеташ, принципиальни, иштта кхоачамбоацарех гуччахьа, кхера а ца кхераш, дIааргдолаш из хиларах.

Сунженски отчетно - хоржамий партийни конференци йолаш делегата Бовинована дош делар. Цо дийцар шоай коллектива дисциплинах лаьца. «Геттара во латт цехе болхлой дIабувлара гIулакх. Укх шера 8—11 процент лакхбеннаб из хьокхам. Иштта во я цехе къахьегама дисциплина а».

Шеко яц, моллагIа дале а, цунна тIадихьа гIулакх, цо деззача тайпара чакхдоаккхарг долга. Дукха ха йоацаш хилар из йолча ДарбековгIар йишен вошен. Шаккхе а цу цехе упаковочни отделене дика къахьегаш, массаза шоай сменни задане тIеххоачашъеш ба. «Парте кандидаташ хила безам бар тха, фу эш тхона цу гIулакха», — аьлар цар. Массаза санна новкъостал а даь, дIабахийтар Бовиновас уж.

Соахка хиннача районни партконференцера завода коммунистий делегаци цIаеча, цеха болхлошта тоам хилар, цар партгрупорг Бовинова Ранса Николаевна парте Сунженски районни комитета бюро членалла а, иштта областной партийни конференце делегаталла а харжай аьнна.

Ала деза, Бовинова Ранса Николаевнас болх бу шоллагIа цех укх тIеххьарча хана хьалхашка латтача декхарех дика лоархIаелга. Иштта укх шера шин бетта план а тIеххоачашйир коллективо. Болхлой производственни овсарле лакхъялар дукхагIча даькъе партийни группа карагIдаьннар да. Массазара цун оамал хинна дIаэттай, хIара бюро заседани хинначул тIехьагIа цига дийца дешаш болхлошта дIахайтар, иштта царца дагаялар а.

А. СИНЧИНОВ.

Редактор
О. Б. ГАДАБОРШЕВ.

ТЕЛЕПРОГРАММА

21 МАРТ

ШИНАРА

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — «Сладкий родник», «Волчище — серый хвостище», «Про деда, бабу и курочку рябу» яха мультфильмаш.
9.05 — Фигурни катани. Дунен чемпионат. Хьокхама выступленеш, Францера передача.
11.05, 15.30, 17.05 — «Кердадараш».
11.15 — «Это было... было...» яха передача.
11.30 — Берий сахьат.
12.30 — «Как мы отдыхаем» яха Белоруссин ССР Витебски областа Руба яхача поселка ДК художественни коллективай балхах йола передача.
15.45 — Ричитанера мастер Ш. Юсупов. Гончарах Юсупов Шарофутдинах.
16.10 — «Юрта горизонташ». «Братья под солнцем». «Кубанский эксперимент» яха документальни фильмаш.
17.10 — «Здравствуй, музыка!» яха передача.
18.00 — «Iаьдал — Советашка». Телемост.
18.45, 23.20 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — «М. П. Мусоргски ваь 150 лет дузаш». ССР Союза Паччахьалкхен академически Доккхача театро хинна торжественни сайре.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Торжественни сайрен дIахододар.
23.35 — ВЛКСМ ЦК Пленумера репортаж.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Там, где паслись мамонты» яха Iилма-довзийтара фильм.
8.35, 9.35 — Физика. 10-гIа класс.
9.05 — Французски мотт. Iомабу 1-ра шу.
10.05, 11.35 — Географи. 6-гIа класс.
11.05 — Французски мотт. Iомабу 2-гIа шу.
12.05 — «Транзит». Художественни фильм. 1-ра сери.
13.20 — Ритмически гимнастика.
13.50, 23.25 — «Кердадараш».
13.55 — «Антеры и роль» яха документальни фильм.
17.05 — «Транзит». Художественни фильм 2-гIа сери.
18.15 — «Кердадараш» (гIалгIай меттала).
18.20 — Реклама.
18.25 — «Нохч-ГIалгIайче».
18.40 — «Жестокий романс» яха художественни фильм. 1-рей 2-гIей сереш. (Телезрителаша дехарах).
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — «Транзит». Художественни фильм. 2-гIа фильм.
22.55 — «Iуйрийнара почта». (Юхагойтар).
23.35 — Популярни музыка кердадараш. Видеоклипий Дерригдунен конкурс. 6-гIа выпуск.

22 МАРТ

КХАЬРА

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — «Здравствуй, музыка!» яха передача.
9.25 — «Ночь на размышление» яха телеспектакль.
11.35, 15.30, 16.55 — «Кердадараш».
11.45 — «Дунен гонахьа». Альманах.
12.45 — «ДоттагIалца». Казанера передача.
15.40 — «Музыкальни сокровищница». С. Барбера, А. Бородина, И. Стравински, П. Чайковске, Д. Шостаковича произведенеш.
16.35 — Заманхочун сурт. «Хьаст» яхача документальни фильм премьера.
17.00 — Берий сахьат.
18.00 — «Прогресс. Информаци. Реклама».
18.45, 23.20 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — Iаьдал — Советашка.
19.30 — «Илли ала вай, доттагIий».
21.00 — «Ха».
21.40 — Хоржамашта накъадолхаш.
21.50 — Останкина концертни студи кинорежиссерца А. Германаца хинна вIашагIкхетар.
23.35 — «Вечер в таверне» яха СССР халкъа халхара Паччахьалкхен академически ансамбла спектакль. Художественни кулгалхо — СССР халкъа артист И. Моисеев. (Премьера).

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Пусть не седеют клевера» яха Iилма-довзийтара фильм.
8.35, 9.35 — Физика. 8-гIа класс.
9.05 — Немецки мотт. Iомабу 1-ра шу.
10.05 — ПТУ дешархошта. Дезала вахара этикеи психологии. Дезала гIулакхаш телхача хулар.
10.35, 11.35 — Физика. 6-гIа класс.
11.05 — Немецки мотт. Iомабу 2-гIа шу.
12.05 — «Транзит». Художественни фильм. 2-гIа сери.
13.05, 23.05 — «Кердадараш».
13.10 — «Песни Прокошиной» яха г. Кировера передача.
13.40 — «И чувства добрые...», «Дендрарий в степи» яха документальни фильм.
17.00 — «Восточная Сибирь» яха киножурнал.
17.20 — СССР культура Министерства Паччахьалкхен симфонически оркестра концерт.
18.00 — «Кердадараш» (нохчий меттала).
18.05 — Мультфильм.
18.15 — «Вай кандидаташ». Хьехархо М. М. Болтаева.
18.45 — ГIалгIай метта урокаш. (Юхагойтар).
19.15 — «Нохч-ГIалгIайче».
19.20 — «ЦIейца даькъал дувц шо, хьамсара кхалнах» (нохчий меттала) (7 марте хинна передача юхагойтар).
20.20 — «И арфы звук, что всех нежней...» яха фильм-концерт.
21.00 — «Ха».
21.40 — Хоржамашта накъадолхаш.
21.50 — Союзни республикай студей фильмаш. «Крик» яхача художественни фильма премьера. («Казахфильм»).

23 МАРТ

ЕРА

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — «Сестрица Аленушка и братец Иванушка», «Осторожно, щука» яха мультфильмаш.
9.05 — «Трясина» яха художественни фильм.
11.10, 15.30, 17.10 — «Кердадараш».
11.20 — Берий сахьат.
12.20 — «Зебо» яхача Таджикски ССР Гостелерадион ансамбла концерт.
15.40 — «Наьна лаьтта ашараш» яхача фильм - концерта премьера.
16.05 — «Экран» яхача творчески объединене гойт: «Мастерские России. Род стекла, красною напоенного...», «Я рисую Боровск» яха документальни фильмаш.
17.15 — «...Ляхайтта шу даланзен боккхагIей».
18.00 — Къамашта юкъера гIулакхаш: опыти проблемаши. 4-гIа передача.
18.45, 23.35 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — «Пакистана архитектура» яхача документальни фильма премьера. (Пакистана ТВ производство).
19.20 — «Физикаш» яхача художественни фильма премьера.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — «12-гIа этаж».
23.50 — «Тео Адама дех шо». Музыкальни программа (ГДР ТВ).

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — ЦIагIара академи.
8.45, 9.35 — Природоведени. 4-гIа класс.
9.05 — Испански мотт. Iомабу 1-ра шу.
9.55 — «Дерзайте, вы — талантливы» яха Iилма-довзийтара фильм.
10.55, 11.45 — Природоведени. 2-гIа класс.
11.15 — Испански мотт. Iомабу 2-гIа шу.
12.05 — «ЦIогIа» яха художественни фильм.
13.20, 23.20 — «Кердадараш».
13.25 — «Подмосковья иллеш». Метростроя ДК эрсий илле хора выступлени.
13.55 — Хьона дезаденнача хIамай дуне. «Мы не чудаки», «Сибирь на экране» яха документальни фильмаш.
17.20 — «Кердадараш» (гIалгIай меттала).
17.25 — «Горизонт». Киноальманах.
17.55 — «Вай кандидаташ». Р. М. З. Супьянов.
18.15 — «Нохч-ГIалгIайче».
18.30 — Нохчий мотт Iомабу вай. (Юхагойтар).
19.00 — «Угол зрения» яха кагирхошта йола информационно - публицистически программа.
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!», «Слоненок и письмо» яха мультфильм.
20.15 — «Мишта цига, Арсеньеве?» яха документальни фильм.
20.45 — «Свитанок» яхача Кременчугерча халхара халкъа ансамбла выступлени.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — А. П. Чехова произведений экранизаци. «Смешные люди» яха художественни фильм.
23.20 — Популярни музыка кердадараш. Видеоклипий Дерригдунен конкурс. 7-гIа выпуск.

24 МАРТ

ПIАЬРАСКА

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — «ГIозала илли», «БIастан фаьлг» яха мультфильмаш.
9.15 — «Физикаш». Художественни фильм.
10.55 — «Сакъердаме старташ».
11.40, 14.45 — «Кердадараш».
11.50 — «Шера ханаш». Март.
12.50 — Советски илле концерт.
15.00 — Кинон телевидени бераштеи кхувшбоагIараштеи долча фильмай Дунен халкъашта юкъера хьалхара фестиваль хьаеллачара репортаж. Кагирхой Московски дворецера трансляци.
16.20 — «Остров сокровищ» яхача мультфильма премьера. 1-рей 2-гIей сереш. Перерыве — «Кердадараш».
18.15 — «Интерсигнал».
18.45 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — Философски беседаш. Культурен цивилизаци.
19.45 — Поэзе минуташ.
19.50 — «Играют волынки» яхача фильм - концерта премьера.
20.10 — «Актуальни объектив». «Возвращение в пустыню» яхача документальни фильма премьера.
21.00 — «Ха».
21.40 — Хоржамашта накъадолхаш.
21.50 — А. Вивальди. «Шера ханаш» яхача музыкальни фильма премьера. (Франце ТВ).
22.30 — «Это было... было...» яха передача.
22.45 — «Взгляд» яха передача.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Когда дело — труба» яхача Iилма-довзийтара фильма премьера.
8.35, 9.35 — Музыка. 2-гIа класс.
9.05 — Английски мотт. Iомабу 1-ра шу.
10.05 — ПТУ дешархошта. Физика.
10.35, 11.35 — Географи. 5-гIа класс.
11.05 — Английски мотт. Iомабу 2-гIа шу.
12.05 — «Смешные люди» яха художественни фильм.
13.55, 00.15 — «Кердадараш».
13.40 — Ритмически гимнастика.
14.10 — «Йийла урок». Ленинградерча школашна бераша нравственни кхетам балара процессах дола документальни фильм.
17.05 — «Кердадараш» (нохчий меттала).
17.10 — «От новичка до мастера» яха Iилма - довзийтара фильм.
17.30 — «Боахама расчет юкъейоалайича» (гIалгIай меттала).
18.00 — ХIара письмон — терко (нохчий меттала).
18.30 — Информационно - музыкальни программа.
19.00 — Киножурнал.
19.10 — «Вай кандидаташ». Л. Ф. Толмачева.
19.20 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
19.30 — «Хьасташ». Нохч-ГIалгIай телевидене документальни фильм.
20.30 — Оаш дехарах. ДIалокх Р. Паскаева (нохчий меттала).
21.00 — «Ха».
21.40 — Хоржамашта накъадолхаш.
21.50 — «Мандела» яхача художественни фильма премьера. (Великобритани, 1987 шу).

25 МАРТ

ШОАТТА

I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.35 — Вай беш.
9.05 — Дунен халкъий кхоллам.
9.35 — Саг. Лаьтта. Вселенни.
10.35 — «Аргонавташ», «Лабиринт», «Персей», «Прометей» яхача Къаьнарча Греце мифайх оттадаь мультфильмаш.
11.55 — Социализма мехкацIна.
12.25 — «Сона дез хьо, вахар» яха фотоконкурс.
12.30 — А. Софронова стихашта дола иллеш.
13.00 — Ахкан ханага довлар.
13.10 — Кинорежиссера Х. Нарлиева фильмаш. «Ак» ала ха».
14.30 — «Кердадараш».
14.40 — «Наьна дог». Союзий Щен Колонии залерча салтий ноаной слетах.
16.10 — «Хьайбай дунен тIа».
17.10 — Кхалсага вахарцара 15 минот.
17.25 — Дунен халкъашта юкъера программа.
18.25 — «Криминальный талант» яхача художественни фильма премьера. 1-рей 2-гIей сереш.
21.00 — «Ха».
21.40 — «Телезрителя спутник».
22.00 — «Бурда» предлагает...» яха барзкъий кердача моделий театрализованни представлени.
23.20 — «Ахбийса ялалехьеи ильчен».

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.20 — Юрта сахьат.
9.20 — Оаш дехарах юхагойтар. «Шераш, ноахалаш, иллеш». 4-гIа передача.
10.10 — «Прогресс. Информаци. Реклама».
11.00 — «Вай кандидаташ». «Грознефтехим» НПО генеральни директор С. Н. Хаджиев.
11.20 — Эргалоний наькъагIа (нохчий меттала).
12.00 — «Поет «Болгарский соловей» яха передача.
12.35 — Реклама.
12.40 — Дагестански АССР Гостелерадио. «Литературни годекан». (Махачкала).
13.35 — Телевизиони музыкальни абонемент. «Профессора Янкелевича класс». 1-ра передача.
14.45 — «Свадьба совы», «Цуна и Цруцуна» яха мультфильмаш.
15.25 — Реклама.
15.30 — «Степная эскадрилья» яха художественни фильм.
16.40 — «Земля тревоги нашей» яхача циклера «Изобретательство и экология» яха документальни фильм.
17.35 — Мехка театраша гойт. Н. Асанбаев. «ЦIе паша». М. Гафури цIерагIна драман Башкирски Академически театра фильм-спектакль.
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!», «Тха хьаший».
20.15 — «...Ляхайтта шу даланзен боккхагIей».
21.00 — «Ха».
21.40 — «Чаплиниана» яха фильм-балет.
22.45 — «Кердадараш».
22.55 — Баскетбол. НБА профессионалашта юкъера США чемпионат.

26 МАРТ

КIИРАНДИ

I ПРОГРАММА

8.00, 00.00 — «Кердадараш».
8.15 — Ритмически гимнастика.
8.45 — «Спортлото» тираж.
9.00 — «С утра пораньше» яха развлекательно - познавательни программа.
10.00 — «Советски Союза гIулакх ду аз!».
11.00 — «Iуйрийнара почта».
11.30 — «Никъберий клуб».
12.30 — Берий информационно - публицистически программа.
14.00 — Музыкальни киоск.
14.30 — «УнахцIено».
15.15 — Тахан — хоржамий ди.
15.25 — «Взгляд» яха передача.
16.25 — Мультфильм.
16.45 — Фотоконкурс.
16.50 — Тахан — хоржамий ди.
17.00 — Юрта сахьат.
18.00 — Дунен халкъашта юкъера программа.
18.40 — «Прости нас, сад...» яха художественни фильм. 1-рей 2-гIей сереш.
21.00 — «Ха».
21.40 — «Здравствуйте, доктор!» яха передача.
21.55 — Советски эстрада лидераш.
23.30 — Футбольни обозрени.

II ПРОГРАММА

8.00 — Зарядка е отта!
8.20 — «В страну вулканов за зеленым голубем», «Долина нарзанов» яха документальни фильмаш.
9.00 — СССР халкъий иллеши халхараши.
9.30 — «Делегатскера музей». Халкъа мастераш.
10.10 — Фильм - бераршта. «Вратарь».
11.00 — «Как слово наше отзовется...» яха документальни фильм.
11.30 — «Никъберий клуб». (Сурдотаржамца).
12.30 — Популярни музыка кердадараш. Саратовера передача.
12.55 — «Спорти саги». «Са тренер». Ший лоIамагIа кIалтохаргах датара СССР заслуженни тренерах С. Преображенскех йола телеочерк.
13.25 — «Возвращение «Весны» яха документальни фильм.
13.55 — Футбол. СССР чемпионат. «Торпедо» — «Спартак».
15.45 — Союзни республикай студий фильмаш. «Очень скучная история» (Баку). «Доброе утро» (Ереван) яха фильмаш.
17.25 — «Халхараш, халхараш, халхараш». Профессионально бальни халхараш дерий дунен халкъашта юкъера конкурс.
19.15 — Спортивни гимнастика. «Московские новости» яхача газета совгIаташ дахара йола дунен халкъашта юкъера яхьаш.
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
20.15 — Спортивни гимнастика. «Московские новости» яхача газета совгIаташ дахара йола дунен халкъашта юкъера яхьаш.
21.00 — «Ха».
21.40 — «Здравствуйте, доктор!» яха передача. (Сурдотаржамца).
21.55 — «Интервенция» яха художественни фильм.
23.40 — «Кердадараш».

РАДИО

21 МАРТ, ШИНАРА

7.45 Передачай программа. Ашараш.
7.50 — 8.00 «Юртара Iуйренаш». Хаоттам.
8.15 Передачай программа. Ашараш.
8.19 Республикански газетий обзор.
8.30 — 9.00 Нохч - ГIалгIай ашарий концерт.
9.15 Бояхлочун уйлаш (нохчий меттала).
9.30 «Къона заманхо» (гIалгIай меттала).
9.50 — 10.00 Дуне цхьан кIирагIа (нохчий меттала).
16.00 Передачай программа. Хаоттам.
16.01 — 17.00 Хьалхалаттача коллектива сурт. Концерт.
18.00 Керда хоамаш.
18.30 — 18.40 Хоамаш.

22 МАРТ, КХАЬРА

7.45 Передачай программа. Ашараш.
7.50 — 8.00 Кхашка — бIаьсти (нохчий меттала). Хаоттам.
8.15 Передачай программа. Ашараш.
8.19 Республикански газетий обзор.
8.30 — 9.00 Иллеш доах бераша. Концерт.
11.15 Инженер — сий дола професси (гIалгIай меттала).
11.30 — 12.00 Воашта ю вай гIишлош.
15.15 ДоттагIалца ба вай низ (гIалгIай меттала).
15.30 Депутаталла кандидатех дувцаш. Л. Толмачева.
15.40 Ашараш.
16.00 Передачай программа. Хаоттам.
16.01 — 17.00 «Нохч-ГIалгIай ашарашкара поэзи» яхача циклера передача.
18.00 Керда хоамаш.
18.30 — 18.40 Хоамаш.

23 МАРТ, ЕРА

7.45 Передачай программа. Ашараш.
7.50 — 8.00 Сихдалара баргал етташ. Хаоттам.
8.15 Передачай программа. Ашараш.
8.19 Республикански газетий обзор.
8.30 — 9.00 «Искусствана тешаме хилар». РСФСР халкъа артиста, РСФСР Паччахьалкхен преме лауреата М. Даветмирзаева 50 шу дузаш (нохчий меттала).
11.15 Халкъа кандидатах А. Айдамировх дола дош (нохчий меттала).
11.30 Дика товараш — дукхагIа.
11.45 — 12.00 «Ханал хьалхабаьнараш» (гIалгIай меттала).
15.15 Гектар камаьршагIа хургйолаш (гIалгIай меттала).
15.30 — 16.00 Концерт.
17.15 Передачай программа. Хаоттам.
17.16 Шоана, производства хьалхалаттараш. Концерт.
18.00 Керда хоамаш.
18.30 Хоамаш.
18.40 Коммунисти цун гIулакхи (гIалгIай меттала).
18.55 — 19.00 Ашараш.

24 МАРТ, ПIАЬРАСКА

7.45 Передачай программа. Ашараш.
7.50 — 8.00 «Юртара Iуйренаш». Хаоттам.
8.15 Передачай программа. Ашараш.
8.19 Республикански газетий обзор.
8.30 — 9.00 Литературни Нохч-ГIалгIайче (нохчий меттала).
11.15 — 12.00 «Керда цIераш» яхача циклера передача.
15.15 Хоржамашта накъадолхаш. Со депутат хуле... (гIалгIай меттала).
15.30 Концерт.
16.00 Передачай программа. Хаоттам.
16.01 Перестройка: гIулакхаши проблемаши (гIалгIай меттала).
16.16 «ЦIе сийгаш» (гIалгIай меттала).
16.31 — 17.00 ДоттагIлен концерт.
18.00 Керда хоамаш.
18.30 Хоамаш.
18.40 — 19.00 «Анонс».

25 МАРТ, ШОАТТА

7.15 Передачай программа. Ашараш.
7.35 «Юртара вахар» (нохчий меттала).
7.50 — 8.00 Хоамаш. Хаоттам.
8.15 Передачай программа. Ашараш.
8.19 Республикански газетий обзор.
8.30 — 8.45 Советаши вахари (нохчий меттала).
10.40 РадиоладувгIархой хаттарашта жоп лу инвалидий Ерригроссийски общества Нохч-ГIалгIай республикански правлене председателa Сапронов Игорь Александровича.
11.00 «Школьни глобус».
11.30 — 12.00 Депутаталла кандидатех дувцаш. ГIишлонхо Л. Магомадов.
12.30 ЛерхIачунга бода никъ (нохчий меттала).
12.50 — 13.15 Концерт.
15.15 Бовза, къона иллиалархой.
16.00 Бригадни подряд болх беш я (нохчий меттала).
16.15 — 17.00 «Кавказа Iуйренаш». Радиожурнал.
18.00 — 19.00 «Музыкальни почта».

26 МАРТ, КIИРАНДИ
ХОРЖАМИЙ ДИ

7.15 Передачай программа. Ашараш.
7.19 Республикански газетий обзор.
7.30 Передачай программа. Ашараш.
7.35 — 7.40 Хоамаш. Хаоттам.
8.15 — 9.00 «Примите поздравления» яха концерт.
11.20 — 12.00 Харжархошта дола концерт.
15.15 — 15.30 Ашараш.
16.00 Микрофона хьалхашкара театр.
16.30 «Дешархо» (нохчий меттала).
16.45 — 17.00 Харжархошта долча концерта дIахододар.
17.15 Хоржамашта хетаяь лаьрхIа йола выпуск.
17.45 — 19.00 «Иллеца доттагIал долчарна». Концерт.

М. Д. Миллионщикова цIерагIча Къахьегама ЦIеча Байракха ордена Грозненски мехкдаьтта институто

ДЕША ХЬАЭЦ

дийнахьарча подготовительни отделене лоаццача хана — цхьан бетта — Iомабара (1989 шера 1 июне денз 4 июле кхаччалца) 1989 шера 1 январе денз СССР Герзашцарча НиIашкара мукъабовлийта нах.

Подготовительни отделене деша боагIараша хьачулу:
а) заявлени;
б) эскара даькъа командира енна направлени;
в) юкъерча образованех дола документ (подлинник);
г) унахцIенонах йола медицински справка (форма 086-У);
д) къахьегама книжка копи;
е) 3х4 сантиметр боарам болаш 8 сурт (корта берзана).

Заявленеш хьайергья 1989 шера 27 мае денз. Заняти дIайолалургья 1989 шера 1 июне.

Подготовительни отделени йистелькха а дIаэцара йола экзаменаш дIаенна а баьннараш института I курсе дIаязбу шоаш хержача специальностагIа а дешара формагIа а конкурса юкъе а боацаш.

Бакъдар ха дувла:
г. Грозный, Революце проспект, 21, приемни комисси, 2-24, 2-26 цIа (керда корпус), телефон 9-36-174.

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске, ул. 92. Телефонаш: редактора — 2-45-57; редактора заместителя — 2-85-07; бехктокхама секретара — 2-84-68; отделий: партийни вахара — 2-53-12, промышленностен транспортен — 2-75-81, 2-65-01; юрта боахама — 2-47-84, 2-90-66; культура — 2-64-75, 2-75-78; письмой — 2-85-64; машинописни бюро — 2-89-51; корректорски — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 2-45-57; заместителя редактора — 2-85-07; ответственного секретаря — 2-84-68; отделов: партийной жизни — 2-53-12, 2-54-04; промышленности и транспорта — 2-75-81, 2-65-01; сельского хозяйства — 2-90-66, 2-47-84; культуры — 2-64-75, 2-75-78; писем — 2-85-64; машинописное бюро — 2-89-51; корректорская — 2-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

СФ00096. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92.

Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 1120.